

Fig. 1. Kliplev. Ydre, set fra sydvest.

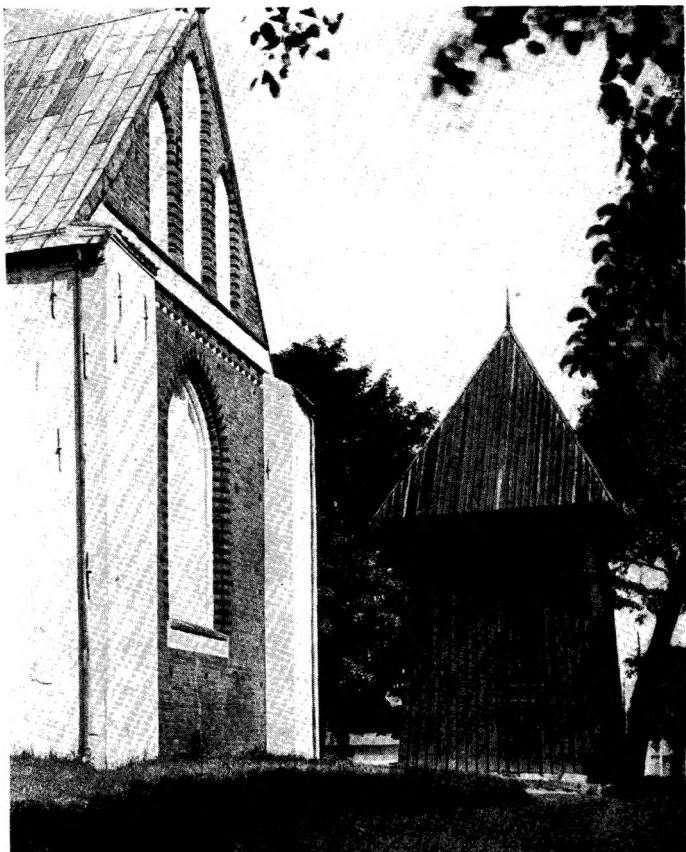
L. L. 1959

KLIPLEV KIRKE

LUNDTOFT-VIS HERREDER

Kirken har formentlig oprindelig været herredskirke, idet herredet, der i 1300'rne kaldtes med sit nuværende navn (1344 »Lyungtofhæret«), i Kong Valdemars jordebog (hvor Kliplev nævnes som kongelev)¹ hedder »Clyppælofhæreth«. Omkring reformationen, i alt fald for 1559 blev Bjerndrup sogn lagt til Kliplev (jfr. †Bjerndrup kirke p. 2006). Værnehelgenen kendes ikke; på grund af den katolske †altertavles fremstilling af jomfru Marias levnedsløb har man antaget, at kirken var viet Guds moder, og i nyere tid er den (efter S. Hjælper-billedet) omtalt som S. Hjælper eller Frelserens kirke. På grund af S. Hjælper-dyrkelsen, der holdt sig langt op i lutheransk tid, nød kirken stor yndest som valfartssted, og i forbindelse hermed holdtes eet eller to markeder². Efter reformationen havde ejerne af Søgård jus patronatus, dog således at menighedens valgret bevarede³. 1660(54?)—1704 havde Kliplev og Kværs fælles præst⁴ (jfr. Kværs p. 1950). I sognet var der i middelalderen et gejstligt broderskab, »elende Lach« til fattige pilgrimmes understøttelse⁵.

Den lille, delvis afrundede kirkegård blev planeret og beplantet 1871—72⁶, og den har næppe været benyttet efter 1852—53⁷, da en ny kirkegård anlagdes vest for byen. Enkelte gravsten fra midten af 1800'rne står endnu på den gamle,

P. N. 1927

Fig. 2. Kliplev. Korets østgavl (p. 1972) og klokkehuset (p. 1965).

nu græsbevoksede kirkegård. Rundt langs kirkebakkens fod er der mod de omgivende veje rejst støttemure af rå kamp og lidt indenfor står en række store linde- og ahorntræer. Sydligt i vestmuren er der to stenspæle, som flankerer en bred trappe fra 1950'erne, og pælene, der tidligere stod ved en findgang i nordvest, har båret låger; midt i sydmuren, ud for våbenhusets og præstegårdens døre, er en smallere trappe, der ligesom den vestre stammer fra 1871⁶. I østmurens nordre del er der en muret portal med køreport og fodgængerlåde, begge fladrundbuede og falsede; på ydersiden flankeres åbningerne af lisener, der som buernes slutsten er overdækket med små og sirlige, murede buer. Portalen, der repareredes 1841⁶, må være fra tiden henimod 1800; materialet er små teglsten, men forneden i murværket ses munkesten, som røber, at der fra gammel tid har været en indgang på dette sted, måske den 1608⁸ omtalte store port.

†*Kirkeriste*. En østre rist er nævnt 1736⁸. 1873 kalkedes og sværtedes risten⁶. Et middelalderligt, fritstående *klokkehus*⁹ (fig. 2), af eg, er anbragt på kirke-

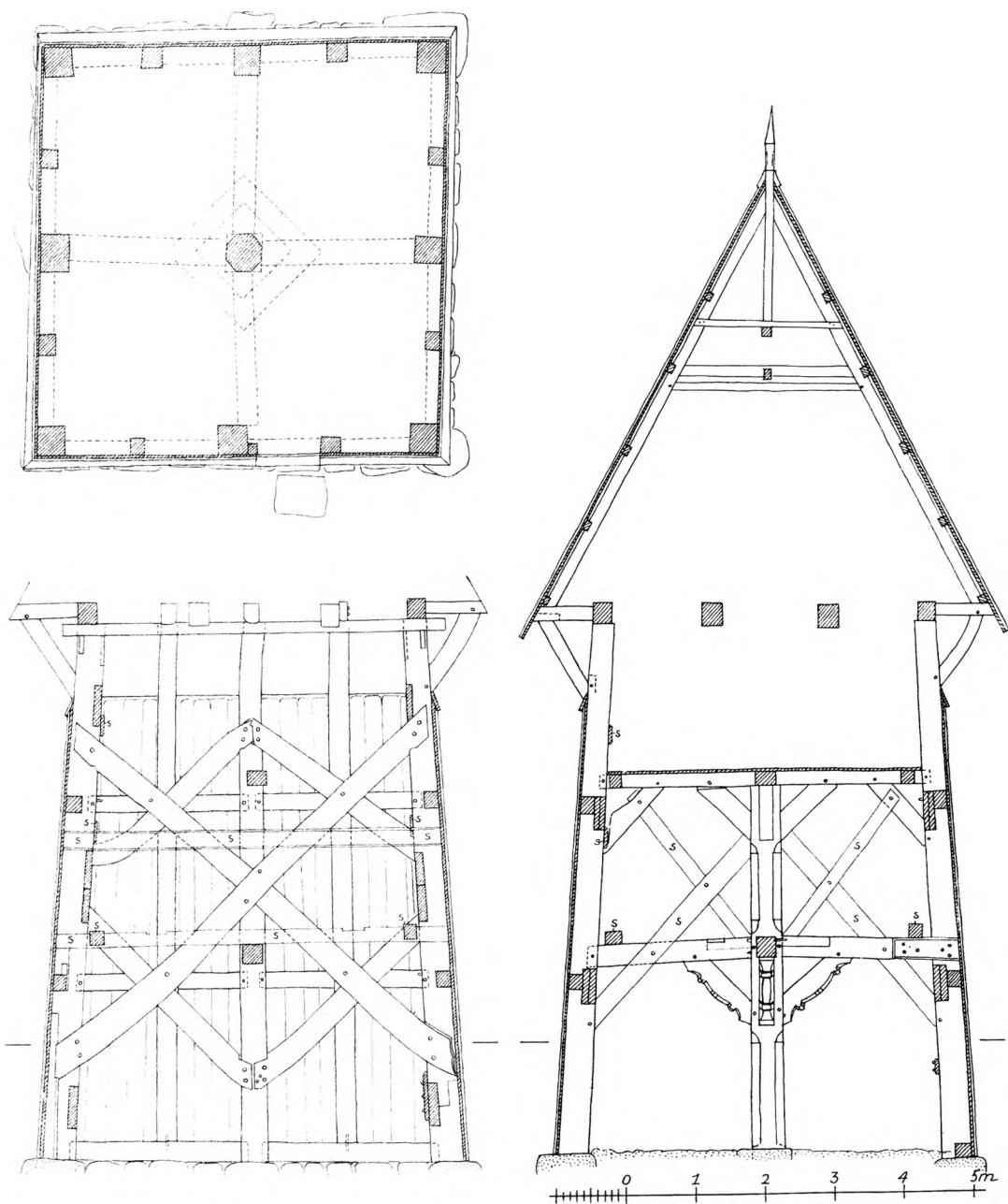

Fig. 3. Klipleve. Klokkehuset (p. 1965). Plan, nordvæg og snit, set mod øst, 1:100. Målt af El. M. 1956.

gårdens nordøstre del og umiddelbart inden for den murede portal. Huset, hvis konstruktion fremgår af opmålingerne (fig. 3), er det anseeligste blandt de middelalderlige i Sønderjylland. Det skiller sig tillige ud ved en sjælden gedigen, håndværksmæssig udførelse og ved en — omend begrænset så dog

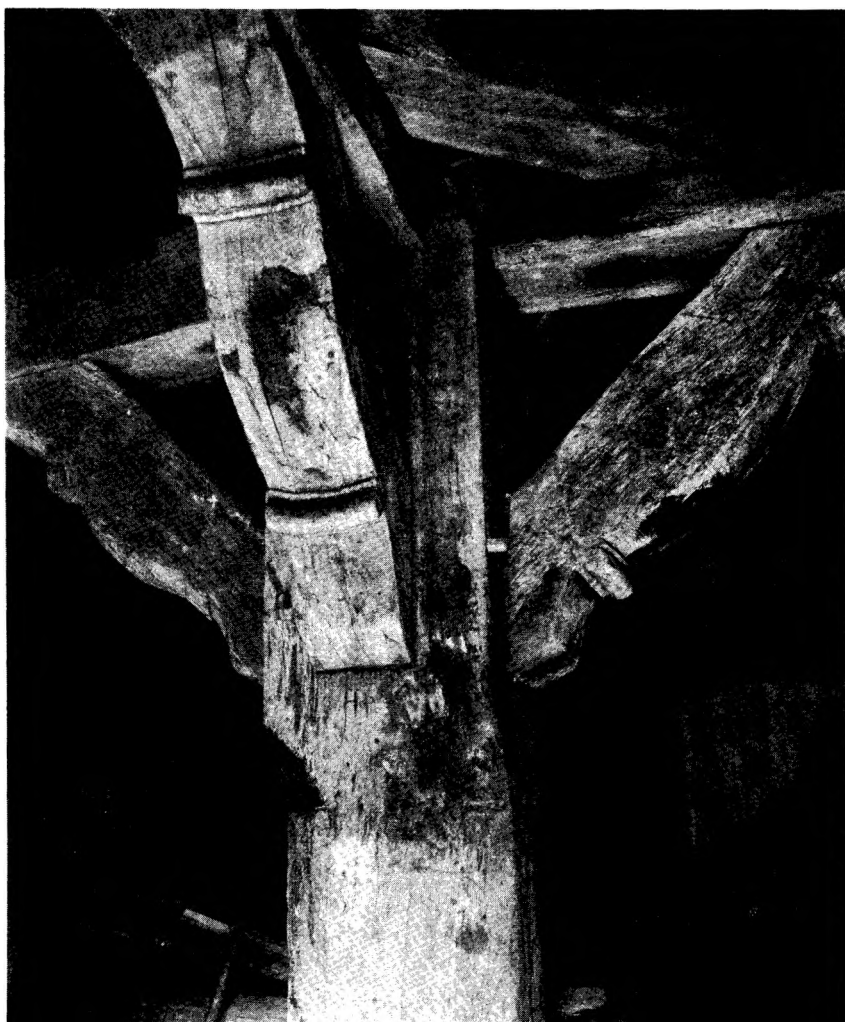

Fig. 3a. Kliplev. Klokkehusets midtstolpe, »konge« (p. 1967).

P. N. 1927

enestående dekorativ udformning af midtstolpens nedre kopbånd (fig. 3a). Huset har nu som tidligere åbent klokkekammer, men forsvundet er nogle (muligvis bueformet tildannede) dækbrædder, som har siddet øverst mellem højstolperne, umiddelbart under hammerbåndene, hvor der i stolperne ses taphuller eller noter til bræddernes anbringelse. Dækbrædderne er fjernet i forbindelse med en stor ombygning, som må formodes at have fundet sted allerede i middelalderen; ved denne blev adskilligt tømmer udskiftet, heriblandt flere højstolper og de otte stykker lodret tømmer, der underdeler væggene i fjerdedelspunkterne. Ved senere reparationer, af hvilke den ældste kendte fandt sted 1606⁸, er der indlagt adskillige bånd og ankre af træ, men alle reparationer er udført på en meget hensynsfuld måde. Både vægbeklædningen, der 1757 var

af eg⁸, og beklædningen på det fornyede pyramidetag er nu af fyrrebrædder¹⁰. Det er nævnt, at klokkehuset er middelalderligt, og det er sandsynligt, at man med holdepunkt i »kongens« smukt profilerede kopbånd kan forsvare en stilistisk datering til o. 1300—50¹¹. En blyplade, der står bag alteret, indeholder en 1782 optegnet efterretning om, at »D[er?] K[irchen?] TURM G[e?]-B[auet?] 1436 ZU Clipleff«, men det må af mange grunde anses for tvivlsomt, om der her er tale om klokkehuset¹².

Et *halsjern* er løst ophængt på klokkehusets ene hjørne, og lænken til endnu et jern opbevares i bygningen; begge har formentlig haft deres plads på klokkehusets hjørner.

Den nuværende kirke består af adskillige bygningsafsnit, som alle synes at måtte henføres til tiden mellem 1400 og reformationen. I bygningen er der genanvendt materiale, der antagelig stammer fra en *ældre kirke*. — Ældst i den nu stående kirke er det to fag lange, hvælvede *skib*, som muligvis kun udgør en mindre del af et gotisk langhus, ved hvis vestende der har stået et *†tårn*; over skibets østfag har der været en *†tagrytter*. Til skibets østende slutter sig nu et jævnbredt, men højere *kor* på tre hvælvfag; dette kor er udført som første og eneste etape i en fuldstændig ombygning, der også skulde have omfattet skibet. Samtidig med koret er et *kapel* (for S. Hjælper) på dets nordside (nu urhus), et *våbenhus* i syd (helt ombygget 1755) samt en *tagrytter*. Desuden er der tre middelalderlige *kapeller*, som er bygget op mod skibet; de to ens, vestre må være opført o. 1490—1500, mens det østre i syd er lidt yngre. Orienteringen har en lille afvigelse til syd.

Spor af en *ældre †kirke*. Mange steder i den nuværende bygning er der genanvendt *granitkvadre*, hvoraf flere, tilfældigt indmurede sokkelkvadre har ret uensartede profiler (p. 1716, fig. 35—39). Tilstedeværelsen af dette granitmateriale tyder på, at der på pladsen har stået en ældre kirkebygning, som i nogen udstrækning har været sat af kvadre. Til denne forsvundne bygning skal man muligvis også henføre den kampestenssyld, der findes under nordmuren i det nuværende skibs østfag samt kampestensmaterialet i det yngre kors sydmur, og endelig noget tagværkstømmer, genanvendt over S. Hjælper kapel (1973 f.).

Den nuværende kirke er ved sin størrelse og udformning et bevis på, at ikke blot sognebørnene, men også mange andre har søgt stedet. Det kan ikke ud fra kilderne afgøres, hvornår folk begyndte at valfarte til Kliplev eller hvorfor. Den ældre kirke synes at være helt ombygget i tiden o. 1400—1450, og da en sådan fuldstændig ombygning af en landsbykirke er ret usædvanlig, må dette arbejde formodes at være en direkte følge af den tiltagende valfart, enten denne så var foranlediget af S. Hjælper (p. 1988) eller noget andet. At det var valfarten til denne helgen, der på et senere tidspunkt gav sig udslag i det vældige korbyggeri med tilknyttet S. Hjælperkapel og våbenhus, kan der næppe være

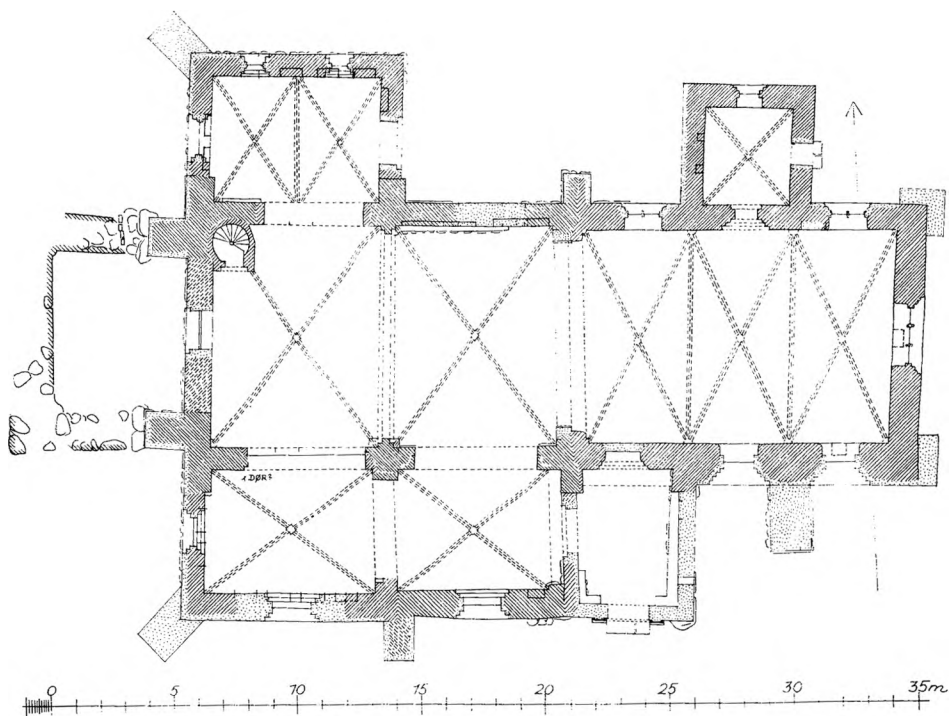

Fig. 4. Kliplev. Plan 1:300. Målt af John Petersen 1958.

tvivl om. Derimod er de tre kapeller ved skibet rimeligvis alle stiftet af adelige, således som det kendes andre steder, og opførelsen af de to vestre kan da også sættes i forbindelse med Søgårds deling i to Halvsøgårde, der fandt sted lige omkring 1490 (sml. p. 1974 f.).

Skibet, dets tårn og trappen i nordvest. Kirkens ældste del er som nævnt skibet, og dette må antagelig dateres til 1400'ernes første halvdel, hvortil dog skal bemærkes, at dateringen mere er baseret på et helhedsindtryk end på detaljer, hvoraf kun få er bevaret.

Skibet er kort og bredt, på to fag, med samtidige støttepiller og hvælv. Den østligste hvælvbue (mod det yngre kor), der nu er noget ændret, synes at være udformet som en gjordbue mellem to hvælvfag. Dette tyder på, at skibet er vestenden af et gotisk langhus, hvis østende enten må være forsvundet ved opførelsen af det nuværende kor eller aldrig er blevet fuldført, før byggeplaner af en helt anden størrelsesorden kom ind i billedet. Murene, der hviler på en bindig sokkel af rå og kløvet kamp, er rejst af gule og rødflammede munkesten (28×13×8—9 cm) i munkskifte med murliv af brokker og rå kamp; fugerne er glattet og ridset med murske eller skråt indtrykket. Murhøjden målt over terræn i nord er ca. 6 m. Langmurenes støttepiller har et fremspring på tre sten indtil ca. 2,7 m over soklen; herfra er de over fire skifter trappet ind til to stens fremspring og ført op gennem murenes gesims, hvor de antagelig har

været afdækket i flugt med taget. Gesimsen, som er bevaret i nord, består af et udkragende savskifte under to retkantede false; den nedre er muret af et fladskifte, den øvre af et ruls-kifte under et fladskifte. I østfaget, noget forskudt mod øst, har der både i syd og nord været et ret stort, spidsbuet og højtsiddende vindue, af hvilke det nordre er udvidet et par gange (først til fladbue, senere til kurvehanksbue¹³), mens det søndre er ødelagt af arkaden til sydøstkapellet. Også vestfaget har haft et vindue til hver side, men disse vinduer er mindre, hvilket må skyldes hensynet til de forsvundne døre; nordvinduet, som er nogenlunde bevaret, men tilmuret, har udvendig fals. Er end dørene borte, er det dog muligt, at den søndre i arkaden til sydvestkapellet¹⁴ har efterladt sig spor af en fals, ydre vestkarm.

Skibets *indre* har haft vægblændinger. To af disse, i østfagets nordvæg, blev afdækket i forbindelse med sidste restaurering; dybden er fra en halv til en hel sten, sålen ligger 58 cm over nuværende gulv, og den tvedelte, fladbuede afdækning i højde med hvælvpillernes vederlagslinie støttes af fire skifter høje, aftrappede konsoller. Svage spor i sydvæggens murværk antyder tilsvarende blændinger. De to krydshvælv har vederlag i murene og på falsede gjordbuer (om buen mod koret se p. 1969), der udgår fra falsede vægpiller. Ribberne, som er halvsten brede og profilerede (fig. 5g), svarer ganske til dem, der senere blev benyttet i koret (p. 1972), hvorimod slutstenene er diagonalstillede; overribberne er helstens, men forneden noget bredere, og her er stenene stillet skråt. Om det samtidige tagværk, se p. 1978, om skibets †tagrytter p. 1971.

I skibets vestgavl findes en stor, spidsbuet (tilmuret) arkade, som er jævn-gammel med skibet; den har ført til det †tårn, hvis fundamenter afdækkedes 1958. De nu delvis fjernede fundamenter af større og mindre kampesten, var foroven lagt i kalk og blandet med munkestensbrokker¹⁵. Beliggenheden viser, at de to store støttepiller mod skibets vestgavl kan være rester af tårnets syd- og nordmur; men da støttepillerne er skalmuret sammen med gavlen i nyere tid, måske 1756, da taggavlen fornyedes helt, kan det hverken afgøres, om pillerne er levn af tårnet, eller om dette har været ført op over skibets rejsehøjde. Hvis hypotesen om det nuværende skib som en del af et ufuldendt langhus er rigtig, kan det også tænkes, at et med skibet planlagt og påbegyndt tårnbyggeri er blevet stillet i bero på grund af mere storlåede byggeplaner og til sidst opgivet, hvorpå arkaden har måttet tilmures. Mens det næppe nogensinde kan fastslås, om tårnet blev fuldendt, taler meget for, at det blev opgivet allerede i middelalderen. Det trappehus, som står i skibets nordvesthjørne, må nemlig formodes at være en direkte følge af tårnets forsvinden¹⁶. Trappehuset, hvis sydmur springer et stykke frem for arkadens nordvange, er yngre end murværket i skibets hjørne og til dels indhugget heri, og det synes også at være yngre end hvælvingen. Trappen er tilgængelig fra syd gennem en rundbuet

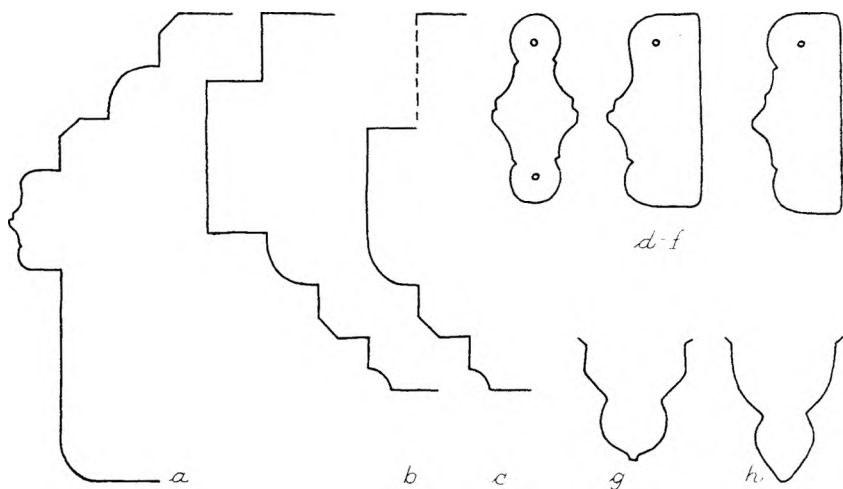

Fig. 5. Kliplev. Bygningsprofiler. a, korets østvindue; b, døren mellem koret og S. Hjælper's kapel; c, døren mellem koret og våbenhuset; 1:20; d-f, formsten fra stavværk i korets østvindue; g, ribbeprofil fra skib, kor og S. Hjælper's kapel; h, ribbeprofil fra skibets to vestre kapeller; 1:10.

dør; skakten er fortrinsvis bindermuret, af gule munkesten, med ridsefuge, spindelen er rund (8 cm i diameter), og loftet består af fladbuede, udkragende binderskifter; trappen udmunder på hvælvingen.

En †tagrytter, der har kronet det østre af skibets to fag, har efterladt spor i tagværket. Rytteren, som enten må være rejst sammen med skibets tagværk eller umiddelbart efter, at tårnet var opgivet, er antagelig forsvunden, da det nye kor med tagrytter (p. 1973) opførtes. Om dateringen til 1436, se note 12.

De store byggearbejder i tiden henimod og o. 1500. Koret med dets to tilbygninger, S. Hjælper's kapel i nord (p. 1973) og våbenhuset i syd (p. 1974), tilhører en og samme byggeperiode, og det er sandsynligt, at opførelsestiden så nogenlunde falder sammen med de to vestre kapellers, dvs. o. 1490—1500 (p. 1974 ff.). Dog kan den mulighed ikke udelukkes, at koret med tagrytter har stået fuldendt så tidligt, at den p. 1995 omtalte *urklokke fra 1472 kan have fundet sin første plads i tagrytteren; men der var også andre muligheder for denne klokkes første placering. I hvert fald har alle disse arbejder været bragt til ende, da der i middelalderens seneste del rejstes endnu et kapel, skibets sydøstre (p. 1977), som er kirkens yngste del, når der ses bort fra våbenhusets ombygning 1755 (p. 1974).

Det er nævnt, at korpartiet må betragtes som første trin i en fuldstændig ombygning af det daværende anlæg, og når det imponerende byggeforetagende aldrig fuldførtes, må årsagen uden tvivl søges i den omvæltning, som reformationen kom til at betyde for valfartskirken. — Selv i sin nuværende skikkelse er det bygningsafsnit, som udgør kirkens kor, et fint stykke arkitektur inden for dansk gotik; ved murenes højde, de slanke, stavværksdelte vinduer, de

store, leddelte portaler, de elegante hvælvinger og den rige anvendelse af formsten hæver korpartiet sig langt over den vanlige danske landsbygotik. Kun få steder har pengene flydt så rigeligt i kirkens kasse, at man kunde binde an med så store byggeforetagender, og i denne forbindelse synes det naturligt at gøre opmærksom på det nærliggende Årup kapel, hvis netop afdækkede plan vidner om et mindst ligeså storslået byggeri fra middelalderens seneste del, et byggeri, som også må have haft sit udspring i en stor valfart (p. 1864).

Det høje, lyse kor i Kliplev er på tre hvælvfag med et vældigt stavværksvindue i øst og et mindre vindue eller en dør i hver af langmurenes tre fag. Materialet i de knap otte meter høje mure er gule og røde munkesten i munkskifte over en bindig sokkel af rått kløvet kamp. I østgavlen, hvor muren står blank, ses en tendens til bæltmuring, og i alle åbninger er såvel karme som stik muret af vekslende røde og gule sten. Af en nu uforklarlig grund er sydmuren usædvanlig tyk, og her er der anvendt kampesten indtil ca. 4 m.s højde. De tre støttepiller ved korets østhjørner og på sydmuren er i deres nuværende skikkelse af temmelig ny dato, og det er tvivlsomt, om der har været støttepiller fra første færd. Kun over korets sammenbygning med det ældre skib findes gamle støttepiller, og disse må i deres kerne være jævn gamle med skibet.

Nordmuren har gesims på to led (lille hulkant under stor, kvartrund stav), hvorimod den skalmurede sydside nu har to små aftrapninger. Østmuren (fig. 2), som er næsten urørt af senere tiders reparationer, har et savskifte i taggavlens fodlinie og derover to glatte skifter (det nederste gult, det øverste vekslende med gule og røde løbere); så følger et seks skifter højt bånd, som forneden og foroven begrænses af et skifte med affaset underside. Herover findes tre spidsbuede højblændinger muret af kvartrunde sten i vekslende farver; gavlen er nu inddraget under tagfladerne, men det må anses for sandsynligt, at den har været afsluttet med kamtakker. Det store af stavværk tredelte østvindue er genåbnet ved sidste restaurering, og det har været vejledende for istandsættelsen af nordmurens vinduer. Døre og vinduer (i øst og nord) har profilerede karme og stik, hvor kvartrunde, affasede samt hul- og retkantede led veksler (fig. 5a-c). Alle vinduer og de to døres sydsider er spidsbuede, mens fladbuen er benyttet ved overdækning af dørenes nordsider. Lysningen i døren til S. Hjælpers kapel (i nordmurens midterste fag) er nu rundbuet; syddøren til våbenhuset (i sydmurens vestligste fag) er tilmuret mod kirkerummet.

De tre krydshvælvinger har vederlag i murene undtagen mod vest, hvor der mod skibet er en to sten bred skjoldbue med afrundede kanter (sml. ndf.). Gjordbuer og ribber, der er halv sten brede og profileret som skibets, udgår fra tre—fire skifter høje konsoller, naturalistisk udformede menneskehoveder (fig. 7). Ribberne mødes omkring runde slutsten, og de halvsten tykke kapper har helstens overribber.

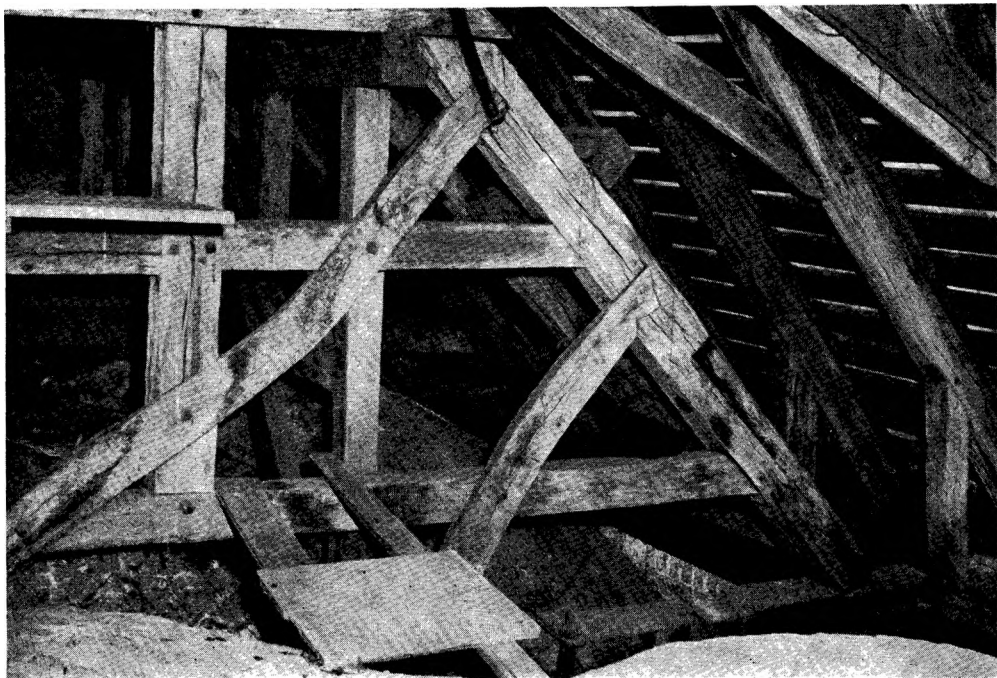

Fig. 6. Kliplev. Korets tagrytter, søndre del af underbygningen (p. 1973).

E. M. 1959

Skjoldbuen mod skibet er opført som gjordbue, thi på dens vestside er der forlæg for nye, høje hvælvinger, som var planlagt i skibet ved den fortsatte ombygning. Som midlertidig foranstaltning blev der oven på det ældre skibs østligste hvælvingsbue rejst en mur, som lukkede hullet mellem korets høje og skibets lave hvælvinger. Muren førtes kun op til korets rejsehøjde, men da kirkens fortsatte ombygning måtte opgives, blev den forhøjet indtil korets tagflader; i forhøjelsen er der en spidsbuet åbning, som formidler adgangen mellem tagrummene.

Tagrytteren over korets midterste fag må være en direkte afløser af skibets $\dagger$ tagrytter (p. 1971). Der kan ikke være tvivl om, at den smukt tømrede underbygning (fig. 6) er middelalderlig og samtidig med korets bevarede tagværk (p. 1978); den hviler på de to midterste bindbjælker og de ved murene liggende remme, hvori korets spærfødder er indtappet. Fornyet er derimod de lodrette stolper, der løber op gennem taget og danner hjørnerne i den blytækte tagrytters åbne lanterne; fornyet er også det slanke spir (sml. p. 1979), men tagrytterens ydre form med de fialeprydede gavle kan genspejle oprindelige forhold. Antagelig er det »tårn«, som 1624 fik blyet og adskilligt egetømmer fornyet⁸, identisk med tagrytteren, der muligvis også fik nyt blytag 1782¹². Om vindfløjen, se p. 1979.

S. Hjælper kapel. Den med koret samtidige tilbygning i nord er ikke opført

som sakristi, men som kapel for S. Hjælper (p. 1988). Som sådant er det da også nævnt i en meget sen tradition, men vistnok mest fordi den over døren anbragte kimermand (p. 1994) blev identificeret med »S. Hjælp«. Formentlig på grund af bygningens lighed med et sakristi har man ment, at S. Hjælperkrucifikset, der stod i »et eget kapel mod nord« (p. 1988) havde plads i skibets nordkapel. Da dette må betragtes som udelukket, fordi sidstnævnte var et adeligt kapel (p. 1974ff), må det være tilbygningen på korets nordside, der har rummet S. Hjælper. Det fremgår af de to ret store vinduer i denne bygning (det ene ødelagt), at den ikke er beregnet til sakristi, og at den har været kapel for S. Hjælper fremgår af en oplysning fra 1683 (sml. p. 1988), der meddeler, at man kunde se figuren gennem et tilgittret vindue; kun kortilbygningen har vinduerne anbragt så lavt, at man kan se ind i rummet.

Bygningen, der er opført af materiale som koret, har i nord et spidsbuet vindue med profilerede karme, og i øst har der været et lignende, nu fortrængt af en dør. Taggavlen har tre spidsbuede blændinger, af hvilke den midterste er hævet op over de to andre. Gavlens afslutning med flad- og rulskifte langs taglinierne er nyere (vistnok fra 1839)⁶ ligesom flankemurenes falsgesims. Det ret lave indre, der står i forbindelse med koret gennem den p. 1972 omtalte dør, har i vest to små gemmenicher; måske har de flankeret helgenfiguren. Den samtidige hvælving har profilerede ribber som korets. Tagrummet er nu utilgængeligt, men over døren til koret er der en fladbuet, nu tilmuret åbning, hvorigennem der har været adgang. Om tagværket, se p. 1978.

Bygningen, som 1625 kaldtes ». . . der kleinen capellen Nordeck«⁸, benyttes nu som urhus (sml. p. 1994), og som sådan er det første gang nævnt 1839⁶.

Våbenhuset på korets sydside er i sin nuværende form fra 1755 (sml. p. 1977), men forneden i murene og delvis camoufleret som bænke skjuler sig rester af det fvåbenhus, der opførtes sammen med koret. Også murfremspringet i rummets nordøsthjørne er middelalderligt samt en del af våbenhusets østmur; vestmuren har sluttet sig til det ældre skibs støttepille. Mellem det nævnte murfremspring og støttepillen er der spændt en stor, spidsbuet arkade, som indfatter den rigt profilerede dør til koret (sml. p. 1972); denne arkade er ikke en skjoldbue, men en art spareblænding eller aflastningsbue, der bærer en del af korets svære sydmur; den viser, at våbenhusets opførelse var planlagt sammen med koret, og den røber, at våbenhuset har været meget højloftet.

De to Ahlefeldt-kapeller. Af de tre senmiddelalderlige kapeller, som slutter sig til skibet, er de to vestre (på skibets syd- og nordside) så godt som ens og uden tvivl opført på samme tid. Begge kapeller har gennem århundreder tjent som begravelsesplads for medlemmer af slægten Ahlefeldt til Søgård. En nøje gennemgang af de gravsatte personer gør det muligt at fastslå, hvem der må have ladet bygningerne rejse og dermed den omtrentlige opførelsestid.

Fig. 7. Kliplev. Koret, hvælvkonsoller (p. 1972).

L. L. 1959

I sydkapellet er med een undtagelse¹⁷ gravsat ejerne af 2. Halvsøgård, fra Benedict († o. 1513) til Hans (†1662) med hustruer og flere børn samt een »udenforstående«, Benedicts fætter Ditlev (sml. gravsten nr. 2—7 og gravkrypt p. 2002). Nordkapellet derimod må have været forbeholdt ejerne af 1. Halvsøgård, men her er der kun bevaret mindelser om to—tre af de fem slægtled (sml. gravsten nr. 1 og gravkrypt p. 2002). Herefter må det betragtes som sikkert, at de to kapeller er opført af og for de to Halvsøgårde, der opstod efter Claus Ahlefeldt til Søgårds død, som må være indtruffet mellem 1487 og 1492¹⁸. Efter arveforliget udskilte sønnerne Jørgen og Benedict Søgårds jordegods i 1. og 2. Halvsøgård, og de indrettede sig i det vestlige hus, »som de delte midt i to«¹⁹. Disse to brødre, af hvilke i alt fald Benedict er begravet i Kliplev, må være kapellernes bygherrer, og opførelsestiden må herefter sættes til tiden mellem faderens død o. 1490 og Jørgens død 1500 (faldt ved Hemmingstedt), subsidiært Benedicts o. 1513.

Materialet er som i skibet, gule og rødgule munkesten (28×13×8—9 cm, 20 skifter = 198 cm), muret i munkeskifte, med skråt indtrykket fuge. Kapellerne har samme størrelse og slutter sig på samme måde til skibets støttepiller; også vinduernes anbringelse såvel som den indre udsmykning med talrige fladbuede nicher har været ens. Kun overdækningen er forskellig; nordkapellet har to ret lavtsiddende krydshælv, sydkapellet eet højtsiddende, men de halvsten brede, profilerede ribber (fig. 5h) er ens.

Det *nordre kapel* (nordvestkapellet), der 1956 indrettedes til ligkapel (og ud-

skiltes fra skibet med en glasvæg), har tilsyneladende fået sin oprindelige skikkelse påny; en tilføjelse fra nyere tid er dog døren i øst. I nord er der to mindre vinduer, i vest eet større, alle spidsbuede, falsede og højtsiddende (rekonstrueret efter spor). Østmuren har falsgesims og derunder et bindigt savskifte svarende til det, som findes i taggavlens fodlinie. Gavlen brydes i øvrigt kun af en fladbuet glug og en blænding af form som et korset kors. I rummets indre har de tre frie vægge 165—180 cm høje, fladbuede nicher, i vest to, i nord tre og i øst een, men hvor muren er brudt af den nyere dør, har der antagelig i middelalderen været en $\dagger$ alerniche eller et $\dagger$ alter; derimod har der aldrig været en niche i østmurens søndre del, fordi skibets støttestøtter indgår som væg. I nordvæggens vestre del, hvor man kunde forvente at finde en fjerde niche, er der en lodfuge, og da en tilsvarende findes udvendig i muren, er det muligt, at den repræsenterer østkarmen af en dør; denne må da være ødelagt ved om-muring af kapellets nordvesthjørne på et tidspunkt, der ligger forud for den svære støttestøttes opførelse.

Rummet dækkes som nævnt af to svagt kuplede hvælv, hvis gjordbue har profil som ribberne (fig. 5h), og det er sat i forbindelse med skibet gennem en rundbuet arkade, der af hensyn til trappen i skibets nordvesthjørne er forskudt noget mod øst.

Det tilsvarende *sydkapel* (sydvestkapellet) er fuldstændig skalmuret udvendig og stærkt ændret indvendig, dels ved sammenbygning med det yngre kapel i øst (sydøstkapellet), dels ved indretning af en gravkrypt, der har medført en gulvhævning på trekvart meter. På trods heraf er det muligt i dets indre at påvise spor efter blændinger og vinduer af samme form og antal som i nordkapellet. — Overdækningen derimod er begrænset til een krydshvælving, og ark0aden til skibet er spidsbuet ligesom den arkade, der er brudt gennem østmuren ved nabokapellets opførelse eller muligvis først efter reformationen, da gravkrypten indrettedes under sydvestkapellet. Både taggavlen og hjørnestøttestøtten er nyere, den første fra restaureringen 1755 (p. 1978).

De p. 2001 ff. omtalte gravkrypter under de to kapeller kan ikke være oprindelige, men de er næppe meget yngre. Ifølge deres form og udførelse kan de være indrettet i forbindelse med gravsætningen af 2. generation på de to Halvsøgårde, hvis ejere, Frantz og Gregers, begge faldt 1559. På dette tidspunkt har gulvet i sydkapellet kunnet hæves uden hensyn til eventuelle altre.

Skibets dør(e) blev blokeret og ødelagt ved kapellernes opførelse, og da man ikke kan tænke sig, at der har været adgang for menigheden gennem den eventuelle dør i nordkapellet, er det et spørgsmål, hvor den eller de nye indgange til kirkerummet blev anbragt. Mest nærliggende er vel en vestindgang, men man kan ikke udelukke den mulighed, at det nye kors syddør har overtaget funktionen, og i så fald må koret være ældre end kapellerne. Umiddelbart kan det

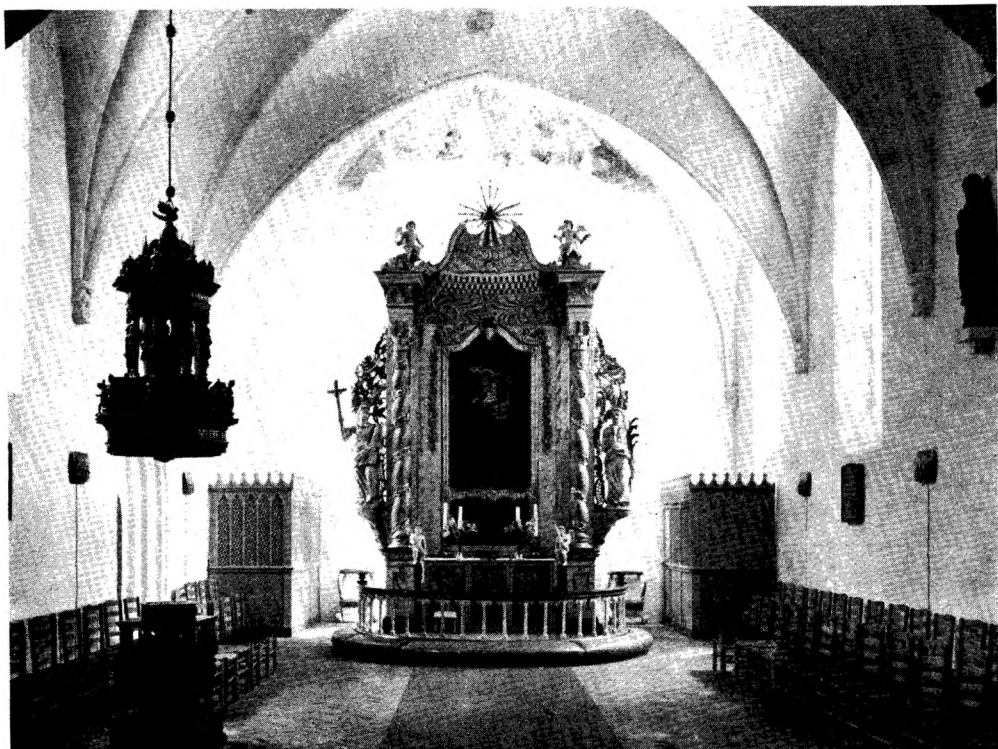

Fig. 8. Kliplev. Korets indre, set mod øst.

E. M. 1959

forekomme mærkeligt, at man skulde have givet sig i kast med opførelsen af kapellerne på et tidspunkt, da skibet stod foran en stor ombygning, men således som denne var planlagt, kunde kapellerne forblive uberørt bortset fra mindre ændringer i tagene.

Sydøstkapellet, syd for skibets østfag, er bygget efter 1500 ved opførelsen af en mur mellem sydvestkapellet og våbenhuset på korets sydside. Materialet i denne mur er i indtil fire meters højde rå kamp og derover munkesten; da murens yderside ikke flugter med det ældre kapels, må man formode, at støttepillen over sammenstødet er oprindelig. I muren er der et spidsbuet, falsset vindue af ukendt alder og øst for dette en indvendig, fladbuet skabsniche. Rummet dækkes af et krydshvælv med retkantede kvartstensribber og diagonaltstillet slutsten. Hvælvingen har forlæg i murene undtagen mod øst, hvor der er rejst en spids skjoldbue mod våbenhusets lavere mur og den derpå hvilende forhøjelse, som tilsammen udgør kappellets østmur. Til kapellet i vest og skibet i nord er der spidsbuede arkader, mens en yngre, fladrundbuet dør (p. 1978) formidler adgangen fra våbenhuset, og denne dør er nu kirkens egentlige indgang. Taggavlen er fra 1755 (p. 1978).

Våbenhusets ombygning 1754—55 og andre restaureringsarbejder. Over våben-

husets syddør er der indmuret en rød, gotlandsk kalksten med rokoko-ornamentik og efterfølgende bygningsindskrift i reliefkursiv med store skønskriftsbogstaver og -versaler: AVSPICE / D.T.O.M. / et / sub Patronatu Illustris Domini / HIERONIMI a THIENEN / [S]ACRÆREGIÆ MAIESTATIS / Consiliarii Provincialis, et Domini / IN MAASLEBEN SEEGARD ET MIREBULL / AEDES HAEC RENOVATÆ / ANNIS MDCCLIII ET MDCCLV («Under den hellige Treenigheds auspicer og . . . er dette hus renoveret i årene 1754 og 1755»). Stenen må være udført af den stenhugger, hvis navn er knyttet til det i gavlen anbragte solur (p. 1979); sml. også gravsten nr. 8 (p. 2000). Huset, som v. Thienen sigter til, er antagelig hele kirken, der i disse år fik en omfattende istandsættelse; men udtrykket kan også være specielt møntet på våbenhuset, som i realiteten fornyedes helt. Murmester var Lorentz Jacobsen, Åbenrå, og her havde også billedhuggeren hjemme⁸. Over resterne af den middelalderlige bygning (p. 1974) opførtes nyere og tyndere mure af tegl i alle former og blandet med brokker. Gavlens fladrundbuede dør fik en sirlig ydre, barok indfatning, hvortil der findes en landlig parallel i Højst (Tønder amt, p. 1573). — Det var antagelig på dette tidspunkt, den fladrundbuede dør blev lavet til kapellet vestfor (p. 1977), hvor patronatstolen havde sin plads fra o. 1704 (p. 1992).

Af andre arbejder 1754—55 kan nævnes gavlene på de to sydkapeller (i jernankre læses ANNO 1755), der allerede synes at have fået en omfattende reparation i forbindelse med nogle ret store byggearbejder, der indledtes på mureværket o. 1606⁸ og omfattede kalkmalerier 1610 (p. 1980) samt forskelligt inventar og afsluttedes o. 1624—25 med blytage og tagrytter (p. 1973). — Fra v. Thienens patronatstid kan i øvrigt også nævnes fornyelsen af skibets vestre taggavl 1756 (jernankre), en større reparation af klokkehuset 1757 (p. 1967) og 1765, i forbindelse med kirkens indre istandsættelse⁸, hvor murmester Lorentz Jacobsen også var beskæftiget, anskaffelse af Kalmarfliser, som formentlig er identisk med dem, der nu ligger i våbenhus, nordvestkapel og urhus.

En større istandsættelse (fortrinsvis på inventaret) fandt sted i årene forud for 1882, da kirken genindviedes²⁰, og i den stand stod kirken, indtil en ny istandsættelse indledtes 1951.

Tagværker. Samtlige bygningsafsnit har egetagværker, der er jævngamle med de respektive mure, men dog således at tagværket over S. Hjælpers kapel (nu urhus) er fremstillet af tidligere anvendt tommer, der kan stamme fra en ældre kirkebygning på stedet (p. 1968) eller fra skibets ældre østparti (p. 1969). Korets tagværk er det bedst bevarede og udført helt som skibets; spærfodderne, der hviler på to murremme, er tappet ind i en tredje rem, som ligger umiddelbart inden for murene, og hvert spærfag har foruden hanebånd lange krydsbånd som vanligt i gotiske tagværker, hvor høje hvælvinger begrænser antallet af

Fig. 9. Kliplev. Indre, set mod vest

E. M. 1959

bindbjælker stærkt. Tagværkerne over de to sydkapeller er stærkt medtagne, især under tagsammenstødet.

Soluret med indskrift »ANNO 1755« og tværriflet kant, i våbenhusets gavlgavl og af samme materiale som den der anbragte indskriftsten (p. 1978), er forfærdiget for 5 rdl. af billedhugger Andreas Hinrichsen i Åbenrå⁸.

Vindfløje. Den storhalede hane (over kugle) på korets tagrytter er antagelig den, som udførtes til kirketårnet 1769 af skifertækker Johann Friederich Schwartz, Eckernförde, og maledes af Joh. Brockmann, Åbenrå. Formentlig er de 13¼ pund kobber, der anskaffedes samme år, anvendt hertil⁸. En ældre *†fløj* og knop, ligeledes på kirketårnet, blæste ned i en storm og blev repareret 1735 af blytækker »Christian Clausen aus Alsen«, idet smed Baltzer Matthiesen dog lavede jernstangen⁸.

Kirken har i årene 1951—59 gennemgået en omfattende istandsættelse (arkitekterne Holger Mundt og Ebbe Clemmensen), ved hvilken murene befriedes for cementpuds (fra den foregående istandsættelse) og skalmuredes i udstrakt grad. Dørfløje og vinduesrammer fornyedes, efter at flere vinduesåbninger var rekonstrueret; fornyet eller omlagt blev tillige gulve og blytag med tagrytter. — Kirken er nu hvidtet ude og inde bortset fra korgavlen, der

står i blank mur. Det eneste bygningsafsnit, der har tegltag i stedet for bly, er S. Hjælpers kapel (eller urhuset), men her har der også tidligere været bly, således f.eks. 1625⁸. Gulvene i våbenhuset og de to nordre tilbygninger er af grå og røde brudstensfliser (sml. p. 1978), i sydvestkapellet af gravsten, hvorimellem firkantede lerfliser, som på grund af deres glasur-spor kan tænkes at have ligget i kapellets første gulv; endelig har sydøstkapellet, der er inddraget i kirkerummet, ligesom dette nylagte gulve af gule og rødflammede mursten.

KALKMALERIER

Ved sidste restaurering afdækkedes i korets østhvælv, østligste kappe, en dommedagsscene, malet i begyndelsen af 1600'rne (jfr. ndf.), men med helt middelalderlig ikonografi: Kristus på himmelbuen flankeret af Maria og Johannes som menneskehedens forbedere, i nord de salige på vej mod himlen, i syd de fordømtes gang ind i helvedes Leviathan-gab, billedet indrammet af en bue med treblade, ovale og rektangulære »bosser«. Farverne er stærkt blågrønne, rødbrune og gule. Malerierne må skyldes Johan von Enum (se indledning til inventar), identisk med Hans maler fra Flensborg, som 1606 fik 41 rdl. for at male »allerlei Farben« i kirken og 1610 betales »wegen der Historien der Sündtfluss in der Kirchen zu malen«⁸. Disse fmalerier har formentlig haft plads i korets øvrige hvælvkapper (eller måske på væggene?).

I korets vestlige hvælving østkappe ses et fragment af et hætteklædt hoved, og i skibet, i bunden af nordmurens østblænding, findes et draperet vægtæppe i rødt og gult med kvaster.

INVENTAR

Inventaret bærer præg af fire store oprydninger og istandsættelser: 1609 ff., 1764 ff., 1882—83 samt 1956—58. Ved den første kasseredes formentlig det meste inventar fra middelalderen, men kirken berigedes bl.a. med døbefont, prædikestol, begge med himle, samt giverens mindetavle, alt udført af Flensborg-billedsnideren Hinrich Ringerinck og hans svende på stedet og stafferet af byfællen Hans maler alias Johan von Enum, der samtidig smykkede kirken (koret) med kalkmalerier, hvoraf nu kun en lille rest er bevaret. Af middelalderligt inventar har kirken på dette tidspunkt muligvis kun haft sin $\dagger$ højaltertavle og den endnu bevarede krucifiksgruppe og »S. Hjælper«. 1764 ff. holdt rokokoen sit indtog med stolestaderne og senere altertavlen. 1882 (arkitekt P. Callesen) trængte nygotikken frem med nye præste- og degnestole, døbefont, korsranke, orgel og -pulpitur, mens herskabspulpitur og korsranke fjernedes. Ved sidste restaurering fornyedes alterbordet med ældre malerifelter, der ligesom Ringerincks døbefont stod i et privat hjem og nu skænkedes til kirken, stolene reguleredes, og alt afdækkedes, restaureredes, opmaledes eller konserveredes (ved P. Kr. Andersen, stovleværket, orglet og vestpulpituret af en lokal maler).

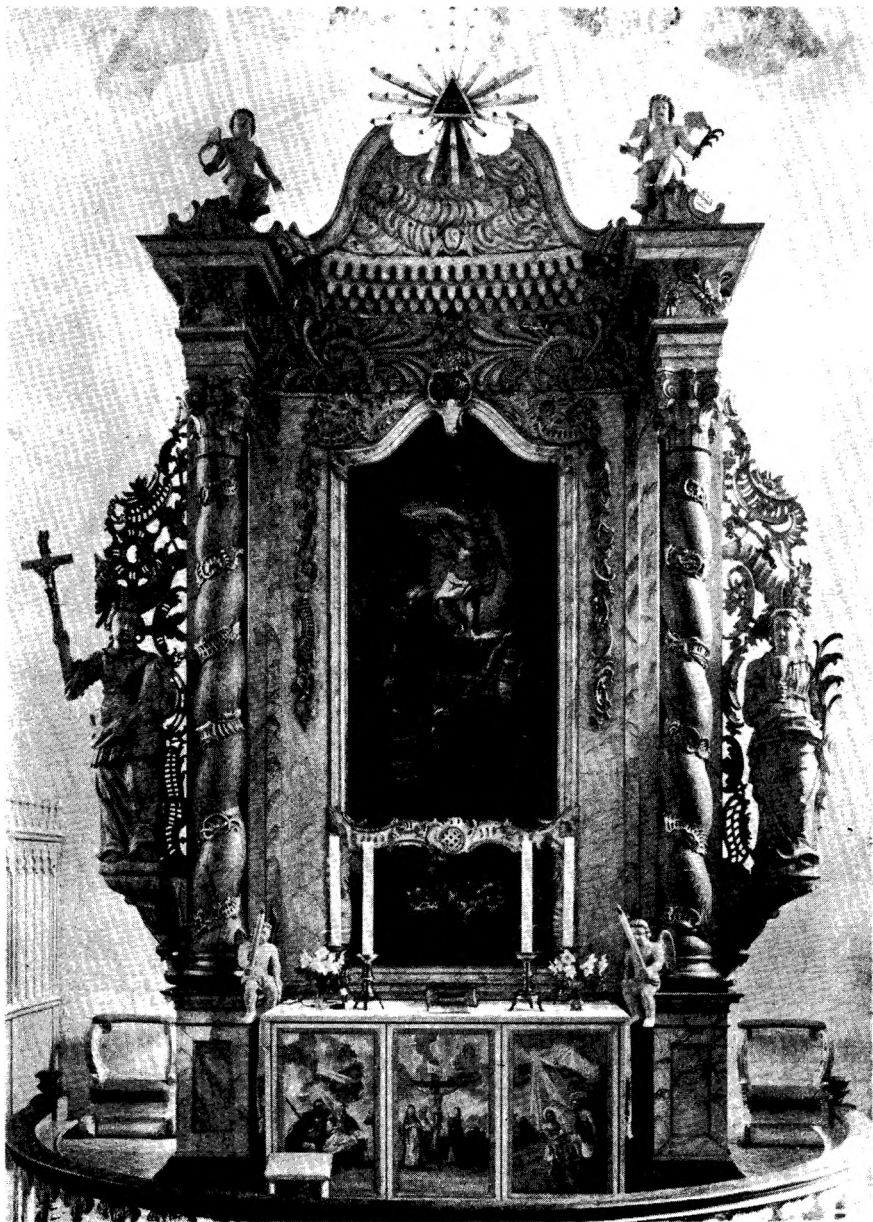

Fig. 10. Klipleve Altertavle 1774f, af P. Chr. Hansen, Dalsgårde; malerier af Martin Lund, Flensborg (p. 1982). K. M. 1959

Alterbordet består af glatte brædder med *forside* af tre jævne, ret stærkt opfriskede malerier, olie på træ, 96×60—61 cm (med ramme), fra o. 1700, forestillende hyrdernes tilbedelse, Jesu dåb og Kristus på korset mellem Maria og Johannes. Disse malerier hidrører sikkert sammen med de to andre (bebudelsen, nu i urhuset, og bønningen i Gethsemane, nu i våbenhuset) fra kirkens $\ddot{t}$ herskabs-pulpitur. Baggrunden vissegrøn, dragterne blå, røde og hvide med højlys²¹.

f *Alter klæder*. 1667⁸ indkøbtes karmoisinrødt fløjl. Det sidste alterklæde, rødt, med maskinbroderi, var vistnok anskaffet 1917 (kronik).

Altertavle (fig. 10) i provinsiel rokoko, udført 1774—75 af Peter Christian Hansen i Dalsgårde, med malerier af Martin Lund, Flensborg, alt som kopi efter den 25 år ældre tavle i Flensborg S. Nicolai²². I aftalen med »entrepeneur«⁷ — senere kaldet maler⁸ — Hansen nævnes udtrykkeligt, at hans »Altar-Riss« er udført i overensstemmelse med Flensborgtavlen. Kontrakten blev underskrevet 1. februar 1774. 1775 hedder det, at det nye alter har kostet 830 rdl.⁸. De plumpt skårne kvindefigurer foran storvingerne holder henholdsvis krucifiks og kalk (fig. 11); på selve postamenterne sidder to småengle, nu med lys, mens to andre sidder på gesimsstumperne over storsøjlerne, med ring og palmegren; formentlig har de oprindelig holdt lidelsesredskaber. I den svejede, brudte gavl, der nu indeholder tre englehoveder i skyer, har der tidligere været en halvfigur af en ungdommelig, velsignende Kristus mellem to englehoveder, og foran den strålekransede trekant i gavlbruddet var der tidligere en Helligåndsdue. Hovedmaleriet, på lærred, forestiller en stærkt bevæget opstandelsesscene, med brogede, men dæmpede farver, sign. Jens Martin Lund, Flensburg 1774. Maleriet herunder indeholder nadveren, i noget klarere farver, men jævner i udførelsen end opstandelsen. Efter sidste istandsættelse står tavlens rammeværk hvidmarmorert med guld på lister og ornamentter, søjlerne rødligt marmorerede på blågråt marmorert baggrund. Også bagsiden, der består af 3x5 fyldinger (de fem bag alterbordet), og af hvilke een bag malerierne har dørhængsler, er marmorert og bærer flere med blæk eller lign. skrevne navne, initialer og årstal samt i en af de øvre fyldinger på brun bund sortmalet skriveskrift, der beretter om restaureringen 1882²³.

†*Altertavle*. I regnskaberne findes den forrige altertavle kun omtalt 1789⁸: Det gamle alters tømmer sælges; men 1710 har præsten i Holbøl, Samuel Nissen noteret²⁴, at kirken »uden tvivl« var viet jomfru Maria, da sammes ganske levnedsløb fra undfangelsen til himmelfarten var udhugget i altertavlen efter Jakobs protoevangelium²⁵.

Altersølv. *Kalk*, bestående af dele fra forskellige tider. Ældst er den sengotiske knop med gennembrudt stavværk og seks ruder med versaler: »Ihesus« samt det hertil hørende øvre, sekssidede skaftled, medens det nedre, trinde hører sammen med den sekstungede fod, som er af almindelig baroktype. Pånittet, støbt krucifiks på graveret kors med »Inri«. Bægeret er vistnok fra 1746⁸. 22,5 cm høj. *Disk*, o. 1800, med opstående kant uden om bundfeltet og ret smal yderkant. Intet cirkelkors. Tvm. 16,7 cm. Mestermærke T I i oval for Thomas Jensen, Åbenrå (Bøje 1214). — 1622 omgjorde Anders Petersen i Flensborg †kalk og †disk (24 rdl.); 1630 fik Johan Ekewaltt restbeløb for †kalk og †disk (80 rdl.)⁸.

Fig. 11. Kliplev. Altertavle, dyde-figur (p. 1982).

Fig. 12. Kliplev. Døbefont, 1613, fra Ringerincks værksted, evangelistkaryatider (p. 1986).

E. M. 1956

Oblatæske, købt 1712 hos H. Weisbach, Hamborg⁸. Rektangulær, med bredt affasede hjørner, på kuglefødder, hvis øvre halvdel er muslingeskalriflet; glat fodplade, låg med bred huling yderst og inden for en platte påloddet rundstav. Låses med en fjeder, der åbnes ved tryk på en knap. 10,8×9,4 em, ca. 6 cm høj (med ben). — *Vinkande* af københavnsk porcelæn, jfr. dåbskande.

Sygekalk, købt 1784 hos guldsmed Hansen, Åbenrå (16 rdl. 13 sk.)⁸, med oblatæske som fodplade. Klokkeformet fod med glat, cirkulær standkant over fodplade; trinde skaffled og kvadratisk knop i hvis hjørner forsænket, lodret rundstav. Bredt, foroven udsvejende bæger. 14,5 cm høj. Fod og bæger stemplet med Åbenrås bymærke og F C H i rektangel (Bøje 1208). Nyere *vinflaske* med skrueprop. Glat *disk* med stempler som kalken.

Alterstager, to par sengotiske, det ene par umage. 1) Med ens fod- og lyseskål (rundstav mellem skrå platter, over/under bredt huller, cylinderskaft, i tvær-

E. M. 1956

E. M. 1956

Fig. 13. Kliplev. a-b (herover) og c-d (foroven på næste side) detaljer af topstykker på fontehimmel 1613, fra Ringerincks værksted (p. 1986).

snit spidsoval midtknop mellem småstave. Tre primitive dyrebene. 33,5 cm høje. 2) Den ene stage har ens fod- og lyseskål (bredt huller og skrå platte), der næsten uden afsæt går over i de koniske skaffled. Midtknop af spidsovalt tværsnit mellem småstave. Tre ben af vinkelbøjede bånd. 30,5 cm høj. Den anden stage med lidt afvigende fod- og lyseskål (stort rundled mellem huller og platte), cylinderskaft og rundet midtknop med bistave. Tre dyrebene. 32 cm høj. 1843 blev fire malmstager stjålet fra alteret; de kom dog til veje næste år⁷. Inventariet 1860²⁶ nævner foruden de fire malmstager også to af jern, sikkert støbejernstager (sml. f.eks. Tyrstrup, Haderslev amt p. 283) købt efter tyveriet.

Alterkrucifiks af støbejern, sortmalet og forgyldt, med gravlæggelsen i relief på plinten, ialt 113 cm højt, nævnt i inventariet 1860²⁶. Nu i det østligste sydkapel, i sydvæggens skabsniche.

†*Processionskrucifiks* o. 1375, kun figuren (uden arme og fødder) bevaret o. 1900²⁷, 44 cm høj, med stor tornekrone, afmagret krop, vistnok med stor bloddråbe-klase, opslidset lændeklæde med sidesnipper.

†*Brudesmykke*. I inventariet 1860²⁶ hedder det, at brudekrone og -smykke (nævnt i inv. 1769)⁷ ikke længere holdtes af præsten.

Alterskranke 1882²⁰, halvcirkulær, med støbejernsbalustre som træer, måske fra o. 1863, da visitatorerne fandt det påtrængende nødvendigt, at der indrettedes et knæfald, »som ganske mangler«²⁸. Før den tid havde man på gammel-lutheransk manér benyttet to *knæle-skamler*, der nu er anbragt bag alteret

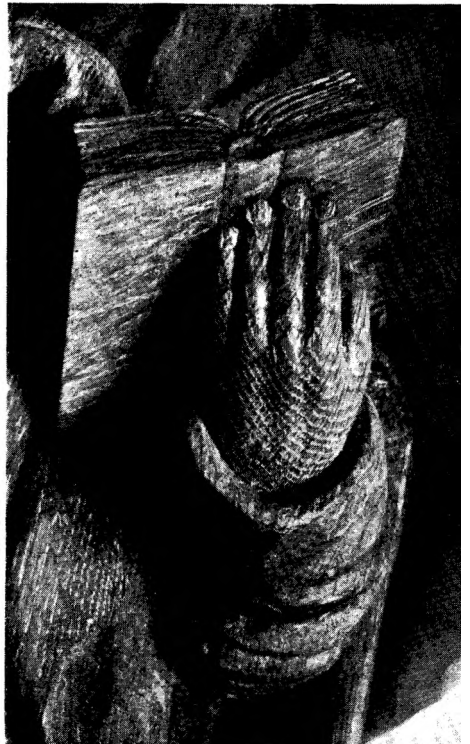
E. M. 1956

K. M. 1956

E. M. 1956

N. E. 1957

Fig. 13 c-d (øverst på siden), se p. 1984. Fig. 14 a- b (nederst på siden) Kliplev. Døbefont 1613, fra Ringerincks værksted. Detaljer af evangelistkaryatiderne (p. 1986).

(jfr. fig. 10)²⁹. De to skamler, i rokoko, med volutsvungne ben og rankesmykkede arme, er sikkert omtrent samtidige med altertavlen. 1924 fandt præstekonen dem henslængt over hvælvene, fik dem restaureret og genopstillet i kirken³⁰. Hvidmalede, med forgyldte ornament, betrukket med lysbrunt skind (tidligere rødt fløjl med guldfvrnsler).

Døbefont med himmel. 1613 fortingedes med »Henrich [Kingerinck] Bildensneider zu Flensburg« om en ny døbefont; udgiften, med kostpenge, blev 123 rdl. 1614 fik »Hanss Mahler zu Flensburg« 41 rdl. 4 sk. for at staffere fonten med guld, sølv og andre farver⁸. 1882 kasseredes den til fordel for en nygotisk *font (nu i Sønderborg Museum) og splittedes; de fire evangelist-figurer anbragtes på den nygotiske korsranke (nu på udhusets loft). Fonten, der havde tjent som understel for en bordplade i et privat hjem, istandsattes, samledes og forsynedes med en beholder til dåbsfadet.

Font og himmel, af egetræ, er af velkendt renæssancetype, den første båret af fire evangelistfigurer om en midtbaluster, himlen en rigt udformet lanterne, efter et skema der oftere er anvendt af Ringerinck (og andre). Hvorledes fonten oprindeligt har set ud, fremgår bl.a. af en sammenligning med fonten i Burkal (Tønder amt p. 1635) (hvis kumme dog er gjort en halv snes centimeter lavere)³¹. Såvel på font med himmel og på pranlikestolen fra samme værksted spores flere hænder. De fire 61 cm høje evangelistkaryatider (fig. 12), der er betydeligt bedre skåret end de tilsvarende på Burkalfonten, er udført af en anden snider end himlens figurer og relieffer (måske undtaget Kristusfiguren i lanternen). Himlen har, som Burkal (og også Tønderfonten) en undergesims med reliefversal er i frisen, herover kartouchetopstykker hvorimellem nøgne småengle (de fleste nu uden attributter). Topstykkernes relieffer (sml. fig. 13a-d) forestiller: 1) Syndefaldet, 2) syndfloden, 3) Isaks ofring, 4) omskærelsen, 5) Jesu dåb, 6) Kristus og de små børn, 7) Kristus og den samaritanske kvinde ved brønden og 8) forklarelsen på bjerget. Lanternen dannes af otte kvindeherner, der bærer en overgesims, ligeledes med reliefversaler i frisen og med englehovedtopstykker, hvorimellem svære, drejede spir. I lanternen er der en friskulptur af en knælende Kristus med kors (sml. Burkal). Fra overgesimsen går udsavede, spirbærende bøjler op i en stor topkugle, hvorpå den Helligånd sidder i en dues skikkelse. Indskrifter på højtytsk, i underfrisen: Så mange som bliver døbt etc. Gal. 3, i overfrisen: Du er min elskede søn etc. Luc. 3. Font og himmel står nu med en partiel staffing delvis på oprindeligt grundlag: guld, sølv, grønt, rødt og blå på himmelen, fonten rensat, kun guldstafferet på evangelisternes hår og skæg samt på ornamenterne. 1882 flyttedes den nygotiske font med den gamle himmel hen til den da blændede norddør i koret²⁰. Siden sidste restaurering har font og himmel plads i korets nordvesthjørne.

Dåbsfad af messing, ottekantet, med randforstærkning, sikkert samtidigt med

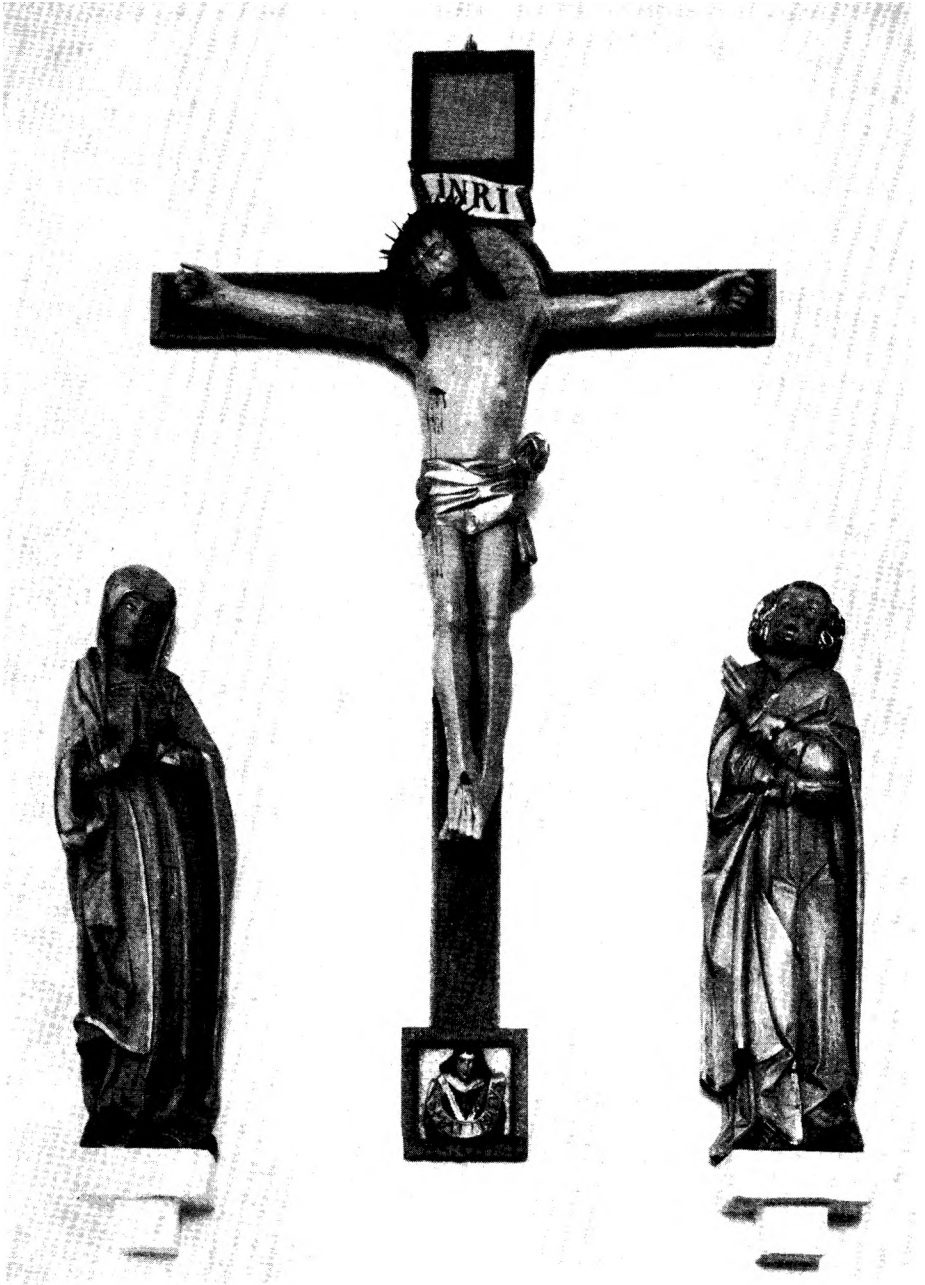

Fig. 15. Kliplev. Korbuekrucifiksgruppe (p. 1988).

fonten. Randen er formet som en tovvstav og den brede kant dekoreret med drevne frugtbandter og blade vekslende med store æbler. Tvm. 42—45 cm. *Dåbskande* 1712 (muligvis oprindelig alterkande), købt hos H. Weisbach (jfr. oblatæske). Pæreformet korpus, næbtud og hank, lav profilfod. På korpus gra-

veret våben med overskrevne initialer: »C. G[raf] v[on] A[h]ll[e]v[eldt] R[itter]«.

23,5 cm høj.

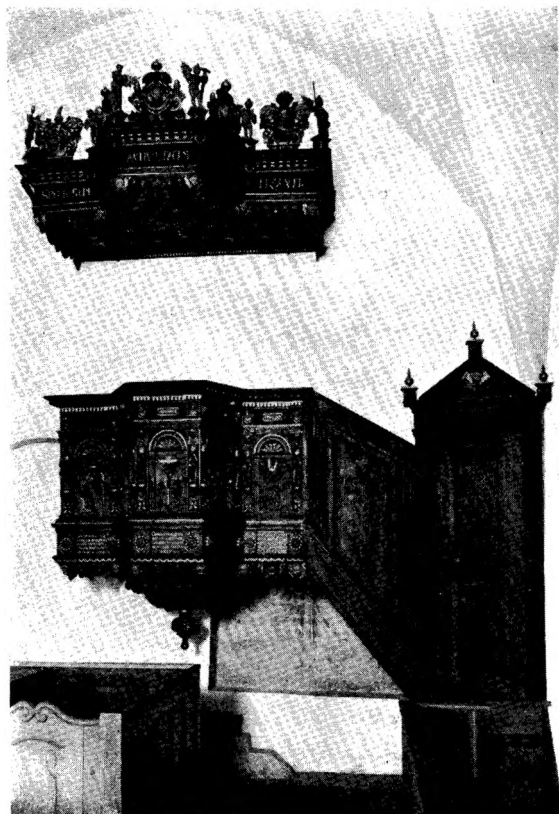
†*Christentøj*. Om dåbstøjet hedder det i inventariet 1860²⁶: »Det er forundt alene Præsten at holde 3 forskellige Slags Christentøier: For det Bedste betales 3 mrk., for det Næstbedste 2 mrk. 8 sk., og for det Ringeste 1 mrk. 8 sk.«.

Korbuekrucifiksgruppe (fig. 15), sengotisk o. 1500 eller noget senere. Kristusfiguren, ca. 135 cm høj, har nu vandret strakte arme, men den hævede (herald.) venstre skuldermuskel antyder en skrånstilling, og armene er sikkert noget afkortede. Lændeklæde med knude og hængesnip på venstre side; svagt krydsede fødder. Korset, der er glat med hulkant og med spor efter påsatte kantblomster, har bevaret det øverste og nederste kvadratiske endefelt, det ene med halvfigur af Matthæus (skriftbånd), ganske svarende til relieffet på Rinkenæskorset (p. 1941); ved sidste restaurering flyttedes relieffet (efter fundne spor) ned i nederste felt. Ifølge regnskaberne stafferedes gruppen 1613 af Hans maler og igen 1705⁸; de sidste overmalinger fra 1800'rne. De nuværende farver er opmalet på grundlag af ældre: Kristus har bleg, naturlig hudfarve, vissengrøn tornekrone, mørkebrunt hår og skæg, gyldent lændeklæde. Korset er grønt med lysgul hulstav; rød profil i evangelistfeltet. Maria og Johannes har gråhvide dragter med guldræmmer, Johannes gyldent hår. I korets vestre fag på syd-væggen, Maria og Johannes på murede konsoller.

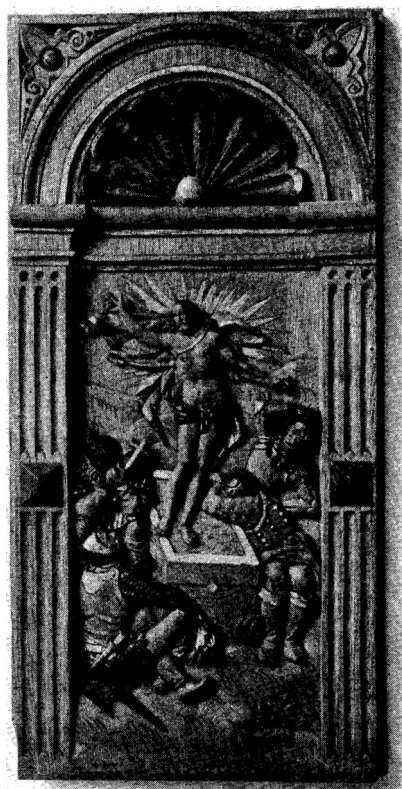
†*S. Hjælper-krucifiks*. I middelalderen hang »i et eget kapel mod nord« [d.v.s. det nuværende urhus, jfr. p. 1973] et kjortelklædt S. Hjælper-krucifiks (sml. Nustrup, Haderslev amt p. 662). Den nordfrisisk kronikeskriver Heimreich³² beskriver det 1683 som et billede med gylden krone, gyldne handsker og sko, hængt på korset; man så det gennem et tilgittret vindue, foran hvilket [altså uden for bygningen] der stod en offerblok; men allerede 1628 har den flensborgske rådmand, Jonas Hoyer³³, i forbindelse med en omtale af den stadiige dyrkelse af figuren skildret denne som »en stor klods dannet som en mand«, men den arme klods kunde hverken hjælpe folk eller deres syge bæster og kvæg, »da doch der arme S. Helper sich selbst nicht helfen kann«, men står der den dag i dag som en afmægtig gud uden arme og ben. Ifølge præsteindberetn. 1808 lå figuren, »St. Hielper genannt — oben auf dem — Gewölbe«, men forsvandt senere herfra.

En meddelelse i regnskaberne fra 1705⁸, hvori det hedder, at der betaltes 3 rdl. for guldguloner til »Creutz auf dem Wester Wand«, kan næppe gælde S. Hjælper.

Prædikestol (fig. 16). 1610 d. 26. juni fortingedes med »Henrich Bilderschneider zu Flenssburg wegen eines neuen Predigstuhles in der Kirchen zu verfertigen« og betaltes (på hånden) 170 rdl. 14 sk., samt 30. juli med Hans maler, Flensborg, »wegen ietzgedachten Predigstuhl mit Gold, Silber und andern Farben zu stafieren« (53 rdl. 10 sk.)⁸. Den rigt udstyrede renaissance-prædike-

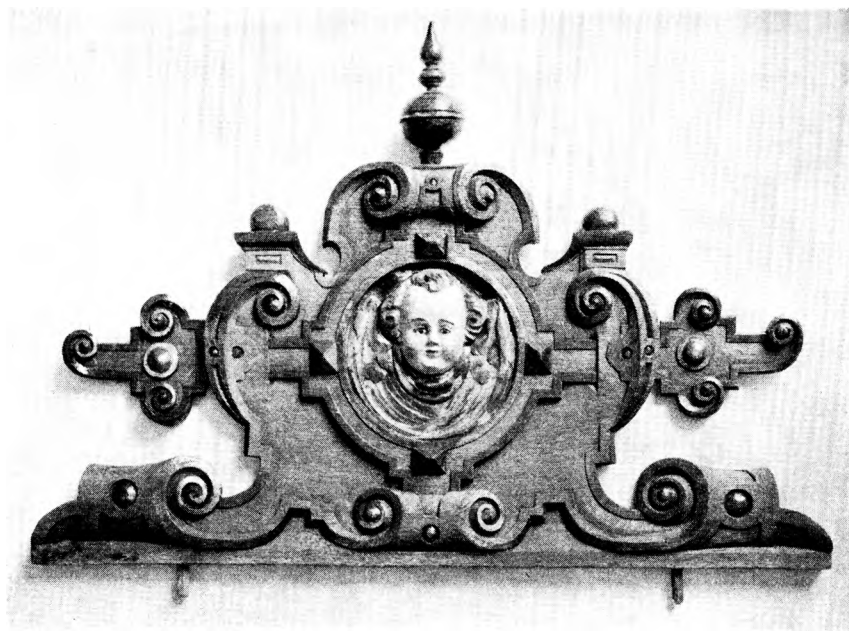
E. M. 1956

N. E. 1957

Fig. 16–17. Kliplev. Prædikkestol 1610 (p. 1988) og storfelt (p. 1989).

stol, af typen, der af Haupt benævnes den vest-Flensborgske (jfr. bl.a. Bov fra 1626, p. 2036), består af seks fag, hvoraf de tre springer frem som karnap, mens det ældre forbillede, stolen i Flensborg Helliggeist fra 1602, endnu er polygonformet. I storfelternes arkader ses de sirligt skårne relieffer (figurerne i gennemsnit ca. 18 cm høje), der for største delen går igen på værkstedets prædikestole fra de ældste til de yngste (»opstandelsen« efter Albrecht Dürers lille kobberstikpassion): 1) Syndefaldet, 2) bebudelsen, 3) fødselen, 4) Kristus på korset mellem Maria og Johannes, 5) opstandelsen (fig. 17) og 6) himmelfarten, med tilsvarende højtyske indskrifter (reliefversaler) i postamentfelterne, mens kapitelhenviisningerne står i frisefelternes kartoucher. På hjørnernes pilastre (fig. 19) står Salvator og 11 apostle på kvartkugleformede navnekonsoller (fordybte versaler) under tilsvarende, tagstensdækkede baldakiner med forhæng, fra venstre (dvs. fra vest): 1) »Salvator mundi« (velsignende, med rigsæble), 2) »S. Petrus« (bog og nøgle), 3) »S. Andreas« (bog og kors), 4) »S. Iacobus« (bog og vandringsstav, ibskal på opkrattet hat), 5) »S. Iohannes« (skægløs, velsignende kalk), 6) »S. Philippus« (kors og sammenfoldet skriftblad), 7) »S. Bar-

N. E. 1956

Fig. 18. Kliplev. Prædikestolshimmel 1610. fra Ringerincks værksted, topstykke (p. 1990).

tholomeu[s]« (kniv og blad som nr. 6), 8) »S. Mattheus« (bog og sværd), 9) »S. Thomas« (spyd), 10) »S. Iudas« (bog og kølle), 11) »S. Iacobus mi.« (bog og valkestok) og 12) »S. Simon« (skaldet, skægløs, med sav og blad som nr. 6). Frise- og postamentfremspring er dekoreret med henholdsvis frugtbandtsmykkede kvinnehoveder og rosetter i beslagværk. Under poslamentfremspringene er der englehoveder, hvorimellem rosethængestykker; ekstra hængestykker under karnappagene. Lav underbaldakin med bøjler endende i stor, frugtbandtdekoreret knop. Ældre, lidt klodset opgangspanel med tilsluttet dør, begge med riflede sidelisener, den sidste med trekantgavl hvori englehoved. Samtidig himmel af plan som stolens og i værkstedets vanlige, elegante udførelse, med kartouchetopstykker (fig. 18), hvorimellem englebørn med lidelsesredskaber. Karnappartiet flankeres af to våbener, til heraldisk højre Ahlefeldt, courtoisimæssigt vendt (initialer G [galt opmalet som C] V A, henvisende til Gregers v. Ahlefeldt til 2. Halvsøgård og Gråsten, d. 1617), til venstre Blome (initialer M V A, henvisende til hustruen Mette f. Blome, d. 1646).

Stol og himmel står nu med Hans malers partielle staffing, der lader store dele af træet frit, hovedsagelig guld og sølv (fornyet); blå baggrund for skrift, rød for rosetter. I himmelens frise er der dårligt fyldende, malede, gyldne versaler: »Rom. 10 v. 15« på latin. I opgangspanelet og på døren er der næsten helt af nyt opmalede maureskeornamenter, en nymalet latinsk indskrift (1. Pet. 4) som erstatning for den oprindelige tyske indskrift (samme citat) samt: »Anno

N. E. 1956

Fig. 19. Kliplev. Prædikestol 1610. fra Ringerineks værksted, detaljer af pilastre (p. 1989).

1609«. Indskriften i panelets nedre skrårædt overskæres af den nye trappe op til døren. I skibets nordøsthjørne. Stolen har, som det fremgår af regnskaber fra bl.a. 1625⁸ og 1878²⁰, altid hall plads på nordsiden.

Stolestader i landlig rokoko, af fyr, fra 1765—66⁸, da de gamle stole omtales som dårlige og ubrugbare, og stoleværket blev »durchgängig neu errichtet und vermahlet«. Nis Jessen og Peter Sørensen, begge af Kliplev, udførte de nye stole, og 1766 leverede murmester Lorentz Jacobsen, Åbenrå, 11 nye mands- og kvindestole; Joh. Hinrich Töta(?) malede de nye og de forbedrede gamle stole. Stolestaderne, der nu kun er anbragt i skib og sydøstkapel — i koret er der løse, moderne stole — har gavplanker med skæv svungen overkant, der som en profilstav afsluttes med en spiral, som fortsætter i spiral og blomsterornament på plankernes forside. Dørene har fylding med buesvejet overside og »spejl« med diagonalt stillede volutter og konkave indsnit; panelværk og bænke nyere. Blågrøn maling med mørke, grågrønne ornament, gråbrun bund i fyldingerne. 1863⁷ omtales stolene som blåmalede med røde kanter.

1709 gik stolene helt op til alteret⁷, og et forslag 1878²⁰ om indretning af en bred gang midt gennem kirken ved forkortelse og forlængelse af de gamle stader og indretning af nye (formentlig gennemført 1882) giver en forestilling om rummets noget uregelmæssige møblering. Blandt staderne har der sikkert

E. M. 1959

Fig. 20. Kliplev. Kimermand (p. 1994).

Pulpitur i vest, med orgel, 1882, i nygotisk stil. 1878 leverede Marcussen og søn, Åbenrå, tegning til pulpitur og orgelfacade²⁰. Om orglet, se ndf.

†*Pulpitur* i korets sydside, »Hangeboden«, hvor degnen og skoledrengene stod, omtalt af Carsten Petersen³⁴.

†*Herskabspulpitur*, bygget 1704 og malet af Jochim Schultz⁸, opstillet i sydøstkapellet til afløsning af en †herskabsstol (sikkert et lavt pulpitur) i korets nordside lige ved døren⁷; ude af brug 1823⁷, ændret 1882, nedtaget før sidste restaurering; beretning 1927 lyder: »pulpitur med front ind mod skibet . . . stærkt moderniseret i nygotisk stil, men de tre sider i det fremspringende midtparti (som en karnap med smige sider) har nu opfriskede malerier, der synes at gå tilbage til ca. 1700; de to ydre sider har et englehoved i laurbærkrans omgivet af korslagte palmegrene (nu ophængt bag orglet), midtfeltet har på hermelinsdraperet baggrund og med elefantordenens kæde« våben for greve Ahlefeldt af Langeland, der må hentyde til Frederik Ahlefeldt den yngre (d. 1709) eller muligvis halvbroderen Carl († 1722). Denne fylding hænger nu frisk (delvis forkert) opmalet på vestvæggen i sydvestkapellet. I S. Hjælpers kapel står en rest af en pulpiturpille. 1835 omtales et skydevindue⁶.

Orgel 1882 (jfr. pulpitur ovenfor) i nygotisk stil, med 14 stemmer, to manu-

været adskillige lukkede stole, idet der endnu 1845 købtes gardiner til to stole⁶. Fra regnskaberne kan endvidere anføres: 1613 fik Ringerinck 61 rdl. for en ny »Frauenstuhl«, som Hans maler stafferede; samme år fik Hans snedker »zu Fischbeck« betaling for den nye »Kinderstuhl« (til dåbsbørn) i koret på sydsiden; også den maledes af Hans maler⁸. I inventariet 1860²⁸ (revideret udgave af inv. fra 1769) nævnes, at præsten i koret havde en såkaldt diakonatsskrifestol til sine sønner og mulige huslærere.

†*Herskabsstol*, se ndf. under †herskabs-pulpitur.

Præste- og degnestolene omtales ofte i regnskaberne. Nu står i korets østhjørner to nygotiske bure eller lukkede stole, det nordre med gitter. De er sikkert fra 1882, idet man i restaureringsforslaget 1878 foreslog at forsyne præste- og degnestol med en ny façade²⁰.

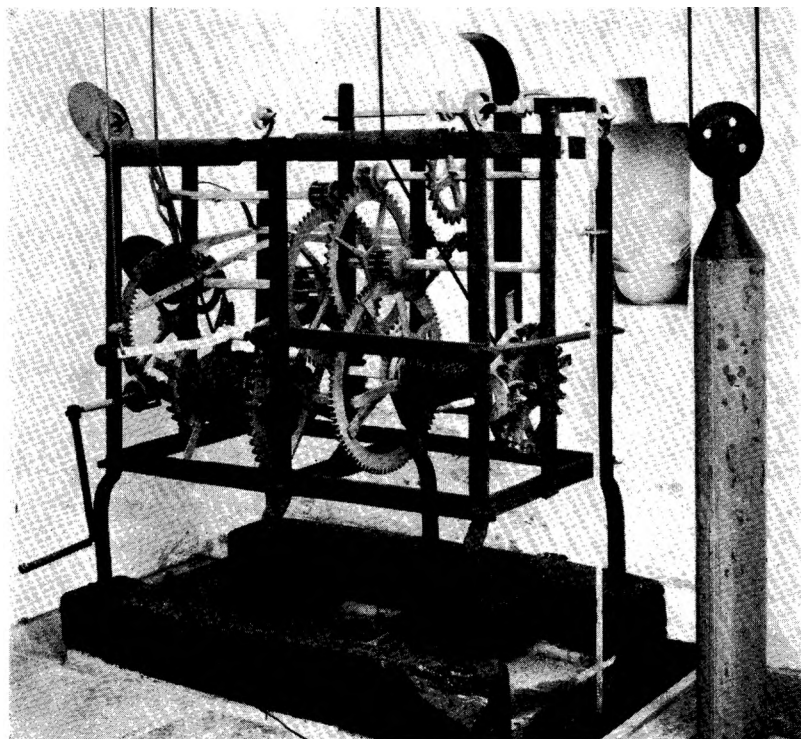

Fig. 21. Kliplev. Sejerværk (p. 1994).

E. M. 1959

aler, pedal, mekanisk, med malet skriveskrift på bagsiden: »Til Guds Ære . . . indviedes dette Orgel (Marcussen og Søns 143de) den 1. Decb. 1882 ved hvilken Leilighed Kirken toges i Brug første Gang efter den ved samme foretagne indvendige Restauration.« Ændret 1939. 1917 afleveredes piberne til krigsbrug; senere genindsat. Hvidmalet, †*Orgel*. 1699 fik orgelbyggeren betaling for op-sætning af et orgel, som man håbede vilde blive en foræring fra patronen, hvis våben (jfr. †herskabspulpitur) sås på det⁸. Fra dette orgel er endnu bevaret to ca. 80 cm høje, basunblæsende putti, der minder meget om tilsvarende i Møgel-tønder (Tønder amt p. 1322, fig. 24). Jfr. i øvrigt Løjt p. 1799.

†*Pengeblokke*. 1766 fik Peter Juhler i Uck (Uge) 44 sk. for et stykke egetræ til en ny fattigblok⁸. 1845 solgtes den gamle blok⁶. Foruden den almindelige fattigblok har der været en anden, der var knyttet til S. Hjælper-kulten (jfr. p. 1988) og anbragt på kirkegården uden for et af kappellets vinduer.

Klingpung (fig. 31) 1742 med fløjlsbetrukket læderpose fra 1837⁶, skafthol-der, posering og klokke af sølv, drejet skaft med snoet håndtag. På ringen graveret kursiv: »Michael Nicolaus Tauck — Elsche Helena Taucks — Flens-burg d. 18. Aug. An(n)o 1742«. Ifølge kirkebogen blev de viet i Kliplev 17. aug. 1742³⁵. På skaftholderen stemplet Flensborgs mærke (F i oval) og utydeligt

mestermærke, vistnok med to bogstaver, hvoraf det første ligner et fraktur-I. I sydøstkapellet.

Salmenummertauler. To nye (fra sidste rest.) og to ældre, sortmalede, vistnok fra slutningen af 1700'rne, med udsavet, gennembrudt topstykke; sikkert oprindelig beregnet til kridtnumre, nu til ophængning af messingtal. Desuden to enkle, sortmalede med buesvejet overkant, til kridtnumre, i S. Hjælpers kapel.

To *præsterækketauler*, den ældste i kraftig profilramme med stærkt fremspringende rundstav, den yngre en efterligning. På den ældste gylden (nyopmalet) fraktur (slutter med Petrus Breckling 1720—53), den yngste med versaler. I S. Hjælpers kapel.

To *lysekroner* af messingblik, nygotiske, formentlig fra 1882. I skibets østfag og i sydøstkapellet.

Sejerværk og kimermand. I S. Hjælpers kapel, i senere regnskaber³⁶ betegnet urhuset, står et sejerværk (fig. 21) fra 1600'rne med hammer til klokken i tagrytteren og oprindelig i forbindelse med en lille »kimermand« på korets nordvæg over døren til kapellet. Det har jernrammeverk, som opad ender i smukke, bredbladede volutter. Nyistandsat, med moderne lodder. Der findes ingen urskive på tagrytteren eller på bygningen, men 1610 og -15 »forfærdigede« Peter Lüdicke, urmager i Hoptrup en »Zeiger« i kirken⁸. Den lille *kimermand*³⁷ (fig. 20) er en barhovedet, langhåret vægter i halvlång kofte og pludderhoser, ca. 30 cm høj, der nu ikke mere er i forbindelse med værket. Han holder en lille hammer i højre hånd og en morgenstjerne i venstre; med hammeren har han bearbejdet en lille klokke, der er anbragt i en S-formet, snoet jernstang og selvkrones af en smedejernsblomst. Vægter og klokkestang er anbragt på en halv-polygonal konsol. Vægteren er iført rød frakke, røde bukser og lyse, grå strømper. På konsollens underside fremdroges et stiliseret planteornament. Indskriften i frisen: Klokken slaar etc. er ny, en gentagelse af en indskrift, der var malet oven på det yderste lag maling (egetræsfarve).

†*Ligbårer.* I inventariet 1860²⁸ nævnes to gamle ligbårer. 1893 købtes brædder til ligvognshuset for 133 mk.⁶ Den gamle *ligvogn*, der må være omtrent fra dette år, er endnu bevaret og af og til i brug. I udhus syd for kirken.

Klokker. 1) 1634⁸, slagklokken i tagrytteren. »Anno 1634 haben Fridrich und Hans von Alefelt der Kirchen Cliple Patronen diese Klocke giesen lassen«. Smuk indskrift med store, klare versaler, hvert bogstav på sin lille, firkantede plade, i dobbeltbånd under frise af naturalistisk grenløv. På legemet fire relieffer: 1) Maria med barnet, 2) pesthelgenen S. Rocchus, i rustning, med lanse, visende såret på sit lår, 3) Kristus-buste (i profil), 4) Mand med glorie, iført knælang kofte og holdende kors med venstre hånd, men ved højre side; højre hånd på venstre skulder (eller pegende?); ved fødderne utydeligt firbenet dyr³⁸. 2—4) »Bochum 1871«. Støbestål, meget rustne. I klokkehuset på kirkegården.

Fig. 22. Kliplev. Mindetavle over Catharina Ahlefeldt, †1587 (p. 1995).

K. M. 1959

*Klokke (»seier«) 1472, med S. Hjælper-relief, nu i Kværs (p. 1960).

†Klokker. Så langt man kan følge regnskaberne⁸ tilbage, synes der at have været tre klokker (1837 en stor og to mindre)⁷ i klokkehuset. 1675 fik klokkestøbereren 214 rdl. for omstøbning af en klokke. 1733 sendtes den store klokke til omstøbning hos Armowitz i Husum; den vejede før omstøbningen 945 pund, efter 1325. 1774 omstøbte Kriesche den mellemste klokke, der fik følgende indskrift³⁹; i frisen: »Mich hat gegossen Johann David Kriesche in Eckernförde Anno 1774«, på legemets ene side: »Kommt zum Beten und zum Singen, weil Ihr meinen Klang hört klingen«, på den anden: »H. v. Thienen, Erbherr zu Maasleben, Seegaarden und Ahretoft, königl. Landrath. — I. Klinker p. t. Pastor zu Clipleff«, de sidste indskrifter under krone flankeret af engle. Omstøbt 1840 af Beseler, Rendsborg⁷. — På den tredie klokke, der ligeledes på grund af en revne omstøbtes hos Beseler 1840⁷, stod ifølge regnskaberne³⁹ i frisen en »ausländische« til dels ikke mere »kennbar« indskrift. — 1871 solgtes Armowitz's og Beselers tre malmklokker til fordel for de nuværende stålklodder⁶.

GRAVMINDER

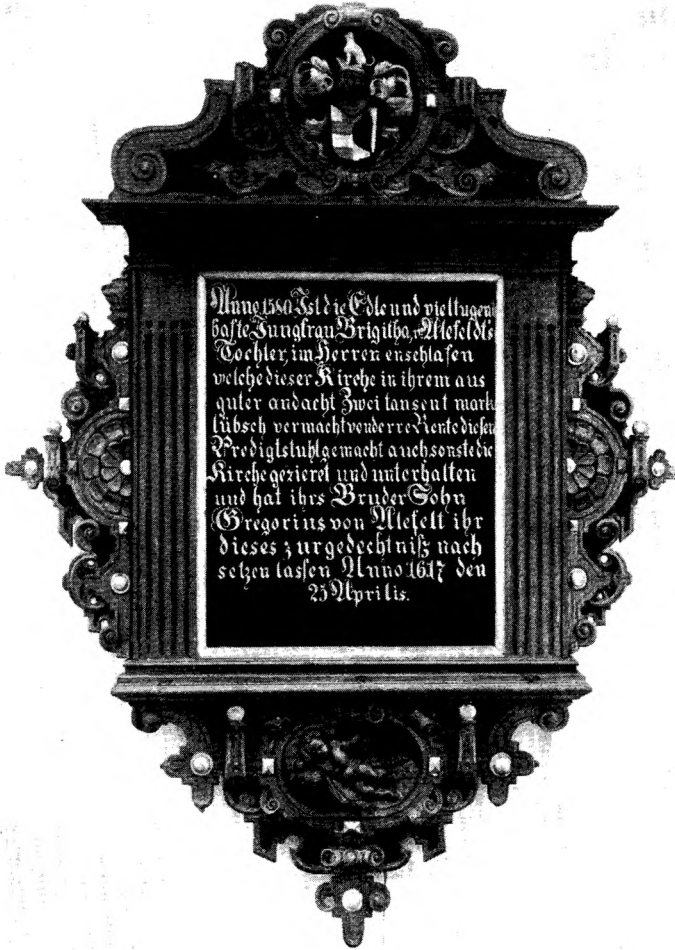
Epitafier. 1) (Fig. 22) o. 1587, over Catharina, Fr. Ahlefeldt til »Sestermuhe« [første] hustru, sat af faderen, Henrik Rantzau, Johans søn, Danmarks konge Frederik II.s statholder (vicarius) i Slesvig, Holsten og Ditmarsken, amtmand (præfectus) på Segeberg, herre til »Bredenberch« i hans 62. år. Catharina var født på Segeberg 1563 d. 13. dec. i den 5. time om morgenen, døde på Arthof

1587 d. 25. maj, i den 9. time før middag, levede altså 23 år, 5 mdr., 13 dage og 4 timer. Lys, gullig kalksten, 59×116,5 cm; indskrift på latin med fordybede versaler som tværskrift og herover, i forsænket frise de fire nærmeste anevåben (skjold i cirkelfelter) flankerende afdødes våben, der er det eneste i Danmark forekommende eksempel på et kvindevåben, hvis mærker efter fransk-nederlandsk skik er indtegnet i en rude i stedet for i et skjold⁴⁰. Spor efter maling af ubestemmelig farve. I nordvestkapellets østvæg.

2) (Fig. 23) 1613, over Birgitte Ahlefeldt, med til dels fejlagtigt rekonstrueret indskrift: »Anno 1580 Ist die Edle und viel tugenthafte Iungfrau Brigitha, [Gregorii] v. Alefeldt's Tochter, im Herren enschlafen«; hun havde skænket kirken 2000 mark lybsk, »von derre Rente diesen Predigtstuhl gemacht auch sonste die Kirche gezieret und unterhalten«; hendes brodersøn »Gregorius von Alefelt« lod denne tavle sætte til amindelse 25. april 1617(1). Det lille, enkle, snedkrede epitaf med Memento mori i hængestykket og Ahlefeldts våben i topstykket er gjort i Ringerincks værksted, idet »Henrich Bildenschneider zu Flensburgh wegen eines Epitapfy Jungfer Birtien von Alefeldt zu ehren« etc. 1613 modtog 12 rdl. 6 sk., mens byfællen Hans maler samme år fik samme beløb, »das er ietzgedachtes Epithaphium mit goldt, silber und andern farben gezieret . . .«⁸. Rammeværket står nu med Hans malers til prædikestolens svarende partielle staffering. Ved sidste restaurering konstateredes, at der ikke var ældre skrift under den nuværende fede fraktur, der ifølge sin karakter må være fra 1800'rne. Den oprindelige indskrift må derfor antages at være afskallet og rekonstrueret i sin nuværende, påny opmalede form. Epitafiet, der i overensstemmelse med sin indskrift oprindelig hang ved prædikestolen, er nu ophængt på sydøstkapellets østvæg over døren til våbenhuset.

Gravsten. Kirken rummer syv gravsten over medlemmer af slægten Ahlefeldt; de fem må være hugget (i samme værksted) i begyndelsen af 1560'erne, efter at flere af slægtens mænd var faldet på Frederik II.s Ditmarskertogt 1559⁴¹, hvor Gregers førte et af hovedbannerne, der blev ophængt over hans kiste i kirken⁴². De seks ligger i gulvet i det sydvestre kapel, de tre omgivet af delvis bevarede egetræsrammer, hvoraf de to bærer den egentlige gravskrift; den syvende sten (nr. 1), der oprindelig lå i nordvestkapellets gulv, er nu anbragt op ad dettes sydvæg.

1) (Fig. 28) Frans v. Ahlefeldt. »Anno d(omi)ni 1559 de(n) 13. ivnii sterf de erbar vnd veste Frans va(n) Aleveldt d[em] G[ott] g[nädig] s[ei]. — Ao 15 □ den □ starf d[e] erbar vnd ve]l dogetsame v[rouw] Katrine va(n) Alevelt d. G. g.«. — »Anno domini 1538 des mandages in den pasken starf de erbar Benedictes van Alevelt Frans sone d. G. g.«. Lysgrå, spættet kalksten, 269×159 cm, med fordybede versaler, ægteparrets gravskrift i rammen langs stenens kanter, Benedicts i kartouchen under billedfeltet, en laurbærblad-arkade båret af per-

E. M. 1956

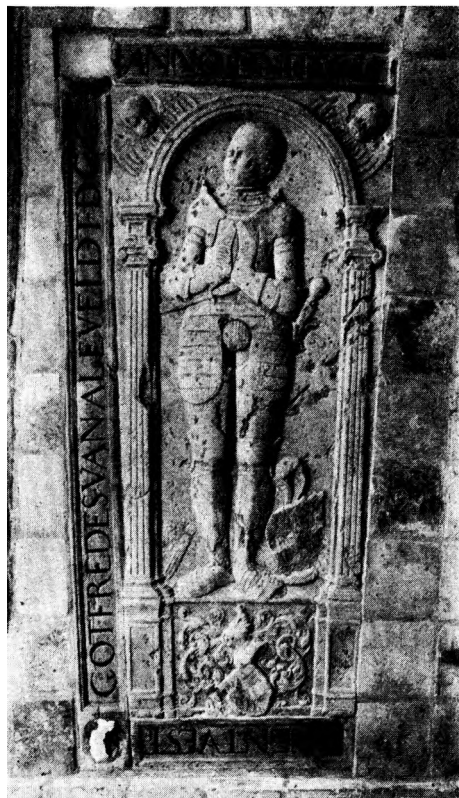
Fig. 23. Kliplev. Epitaf 1613, over Birgitte Ahlefeldt, †1580. Fra Ringerincks værksted (p. 1996).

spektiviske søjler, mellem hvilke står den rustningsklædte krigler og hans hustru i enkedragt, begge frontale med hænderne sammenlagt foran brystet. Over dem basunblæsende engel og skriftbånd med initialer: K G G M V E D R D I B ; skriftbåndene i buesviklerne indeholder latinske sentenser. I hjørnerne er der cirkler med våben for Ahlefeldt og Pogwisch. I nordvestkapellet (C. A. Jensen: Gravsten nr. 276).

2) Gregers v. Ahlefeldt. »Anno domini 1559 den 21 iunii vorsche[n] in Godt den Heren de erbar vnd erentveste Gregorivs van Anevelde deme G. g. s.«. Lys, grå kalksten, 237,5×134 cm, indfattet i profileret træramme, 258×155,5 cm; gravskriften med reliefversaler (tom plads til enkens indskrift). Figursten ret nøje svarende til nr. 1, både hvad arkaden og personerne angår, men uden randskrift og hjørnecirkler. Også den basunblæsende engel under bueslaget går

L. L. 1959

L. L. 1959

Fig. 24—25. Kliplev. Gravsten. 24, over Ditlev v. Ahlefeldt, †15[72] og hustru, †1560 (p. 1998, nr. 3).
25, over Gotfred v. Ahlefeldt, †1561 (p. 1998, nr. 4).

igen med skriftbånd, hvis initialer er: V B P M P R Q V (P) A I. Herunder, med fordybede versaler, Gregorii valgsprog: »Godt min trost allene de wert min hulpher sin«. I buesviklerne to Ahlefeldtvåben courtoisimæssigt vendt. Om hovedbanner, jfr. ovenfor. I sydvestkapellet (C. A. Jensen: Gravsten nr. 277).

3) (Fig. 24) Ditlev v. Ahlefeldt. »Ao 15□ den □ is in Godt vorschede(n) de erbar vnd v. Detlef van Alevelde d. G. g. Ao 1560 den 17. martii is in Godt vorscheden de e. vnd. veldogetsam v. Mette van Alevelde« [Ditlev døde 1572]. Lys kalksten, 236,5×134 cm, med fordybede versaler (mange indskrevne bogstaver) i randskrift; øverste (heraldisk) venstre hjørne afslået. Kvindetiguren svarer nøje til den på de to foregående, men er svagt drejet mod ægtefællen. Våbnerne under ægtefællerne er Ahlefeldt og v. Qualen; i hjørnecirklerne de fire nærmeste aneskjolde. På den smukt udstyrede renæssancepilaster mellem våbnerne, med løvemasker, i hvis ring et frugtbundet er ophængt, ses i nederste kartouche stenhuggerssignaturen H B. I sydvestkapellet (C. A. Jensen: Gravsten nr. 278).

4) (Fig. 25 og 30) Gotfred v. Ahlefeldt. »Anno D(omi)ni 1561 . . . erentveste

E. M. 1959

L. L. 1959

Fig. 26—27. Kliplev. Gravsten. 26, over Benedict v. Ahlefeldt, † mellem 1509 og 1513, og hustru, (p. 1999 nr. 5). 27, over Johan v. Ahlefeldt, fl 580, og hustru (p. 2000, nr. 7).

Gotl'redes van Aleveldt d. G. g.«. Lys, grå kalksten, trapezformet (genbenyttet unggotisk gravsten), 175,5×82—65 cm, med 14 cm bred egetræsramme (den ene langliste borte), hvori indskriften med fordybde, sortmalede versaler. I hjørnerne har været indlagt skjolde (af stuk?). I sydvestkapellet (C. A. Jensen: Gravsten nr. 279).

5) (Fig. 26) Benedict v. Ahlefeldt. »[A]nno 15□ den □ sterb de erbar erentveste Bendictus van Aleveldt d. G. g. Anno 15□ den □ . . . . . I kartouche forneden »Scio quod redemptor etc. Iob 19.«. [Benedict døde mellem 1509 og 1513, fru Eibe, f. Rantzau, efter 1522]. Lys, gullig kalksten, 228,5×108,5 cm, med 13,5 cm bred egetræsramme (ene langliste borte), hvori gravskriften med stærkt forvitrede, fordybde versaler, til dels sortmalede. I skriftbåndet under den basunblæsende engel fordybde initialer: V K V A V A V A. I sviklerne våben for Ahlefeldt og Rantzau. I sydvestkapellet (C. A. Jensen: Gravsten nr. 280).

6) Godske v. Ahlefeldt. »Ano 1566 den 7 november is de erbar vnd . . . ske van Aneveldt in Godt dn Heren salig entslapan den Godt genedich si«. Lys, grå

M. M. 1906

Fig. 28. Kliplev. Detalje af gravsten over Frans v. Ahlefeldt, †1559, og hustru (p. 1996, nr. 1).

kalksten, 229×131 cm, med reliefversaler i randskrift. Billedsten med rustningsklædt, lidt til venstre drejet, ung mand i arkade, hvis pilastre er riflede; på buens sider ligger to basunblæsende engle; fire aneskjolde i hjørnecirkler. I felt under afdøde religiøs indskrift med fordybde versaler. Medtaget og forvitret. I sydvestkapellet (C. A. Jensen: Gravsten nr. 577).

7) (Fig. 27 og 29) o. 1580. Johan v. Ahlefeldt. »Anno 1580 den . . . ist der edele erbar vnd erentveste Iohan van Alefelt s. Gregorivs soene arfgeseten tho Zegarde salich in Christo entslapan vnd einen soene nagelassen. Got vorlene . . . eine frolicke vperstandinge.« Lys, grå kalksten, 271×162,5 cm, med fordybde versaler i kartouchefelt forneden på stenen (plads til enkens personalia). Figursten med fra de foregående afvigende skema. Over det knælende ægtepar deres fædrene våben (Ahlefeldt og Rantzau) og på de to små tavler herunder, bag korsstammen, afdødes navne, hendes »Margrete Rantzow«. Under tavlerne primitive relieffer af to borge; 16 anevåben. I en lille kartouche over korsets Inri ses et sammenskrevet HS, næppe stenhuggersignatur, men Jesumonogram. Noget medtaget og forvitret. I sydvestkapellet (C. A. Jensen: Gravsten nr. 582, jfr. II, 66).

8) O. 1791. Nicolai Hinrich Siebeth, i 25 år inspector for de højadelige godser

Hude fot.

Hude fot.

Fig. 29—30. Kliplev. Gravstensdetaljer. 29, af sten nr. 7 (p. 2000). 30, af sten nr. 4 (p. 1998).

»Seegaarden und Ahretofft«, f. på godset Winning i Østangel 31. marts 1695, d. i Clipleff 11. marts 1768. 73 år mindre 20 dage. Herefter »Sprych. Sal. 16, 31: Graue Haare sind eine Krone« etc., samt Margaretha Elisabeth Siebethen, f. Fischern, f. i Schleswig 11. nov. 1706, gift 11. aug. 1747, d. i Clipleff 11. jan. 1791, 85 år og 2 mdr., efterfulgt af »1. Tim. 5,5. Das ist eine rechte Wittwe« etc. På feltets nedre kant små initialer: A H B over dobbeltkryds, stenhuggerssignatur for Andreas Hinrichsen Bildhauer (sml. solur p. 1979). Rødbrun kalksten, 184×132,5 cm, med fordybede versaler (gravskrifterne), store skønskriftsbogstaver (navnene) og kursiv (skriftstederne). Tværriflet ramme om felt med æselryghjørner og i de her udsparede felter stiliserede blomster. Sikkert fra samme værksted som indskriftstenen p. 1978. I korets sydvæg, vestligste fag.

Begravelser. Under kapellerne i syd og nord, længst mod vest, findes murede gravkrypter, ved trapper i forbindelse med henholdsvis kapellet østfor og med skibet. Begge er nu utilgængelige.

*Sydvestkappellets krypt*⁴³ ligger under kappellets vestfag og overhvælves af fire hinanden skærende tøndehvælv båret af en 60×60 cm midtpille. Rummets udstrækning i øst—vest er 6 m, i nord—syd 4,6 m og største højde 1,9 m; i syd er der to lysåbninger og i øst en 1,07 m bred trappe, som udmunder i sydøst-kapellet. Materialet er munkesten i krydsskifte.

Ifølge beretning 1927 stod her fire voksne kister og tre barnekister. De to store havde afvalmet sadeltagslåg; den ene var betrukket med sort stof og uden beslag, den anden læderbetrukket med messingbeslag. Indskrift med søm på låget: »Fraw Anna von Ahlefeldt geborne Sehestedin — Anno 1662 den 2. November« [gift med Johan v. Ahlefeldt, d. 1662]. Versaler. De to øvrige voksne kister havde fladt låg, den ene var fløjlsbetrukken, den anden læderklædt og med blybeslag (rest af monogram, muligvis fra 1700'ernes beg.) — Børnekisterne var af samme form som det førstnævnte kistepar, men helt messingklædte, med »udhugne« kant-ornamenter, kors på låget og malede indskrifter. De rummede børn af ovennævnte Johan og Anna Ahlefeldt.

Nordvestkappellets krypt, der ligger under kappellets vestfag, er overhælvvet med et tøndehvælv (længdeakse ø—v), har indvendig, rundbuet glug i nordvæggen, nær østvæggen og i syd en tøndehvælv korridor, som er ført til hvælv med en stikkappe og i syd ender i en ligeløbet murstenstrappe til skibet, Munkestensgulvet har seks tværgående (n—s) helsten brede »ribber« beregnet til at stille kisterne på. Vægge og hvælv er tyndt pudse med spor efter hvidtning.

I krypten står nu kun tre inderkister, mens de forrådnede stumper af yderkisterne ligger i et hjørne, alle tilsyneladende af eg, der dels har været beklædt med læder, dels med fløj og trukket med guldgaloner fastholdt af rundhovedede bronzesøm. Indvendig har trækisterne været klædt med tyndt, vistnok påklistret lærred. Sammesteds ligger en del hanke af den almindelige, rundede type, der bruges både i renæssance- og baroktid, desuden en renæssancehank med retkantede hjørner; endvidere en del kistebeslag med Ahlefeldt-våben, et enkelt Rantzau (Catharina, d. 1587, jfr. epitaf nr. 1) samt Blome, hvis hjelmtegn er flankeret af DV A. (Dorothea f. Blome, d. 1623). På et Ahlefeldt-våben flankeres hjelmtegnet af G V A (?).

De tre inderkister er alle af bly, de to trapezformede (henholdsvis ca. 173×50—37 og 46—35 cm høj samt 178×53—38 og 46,5—39 cm høj, den sidste uden låg); den tredje er dannet efter legemet, med særligt, rundt hovedrum og smal, trapezformet del til legemet, i alt 195 cm lang; på denne ligger et blyhjerter, 20 cm højt og ca. 8 tykt⁴⁴, oversiden i ældre tid delvis opklippet af nysgerrige personer. I kisten ses en del jordagtig masse og knoglerester, i de andre kister ligger tilfældige knogler, mindst to kranier i hver, hulter til bulter.

I krypten ligger rester af et sortmalet brædt med hvide versaler: »Hodie

Mihi Kras tibi« (»idag mig — i morgen dig«) og »Der Todt e. . . heiligen ist n. . . Herrn«.

Kirkegårdsmonumenter. På den gamle kirkegård omkring kirken:

1) O. 1841. »Hier ruhet I. H. Mylord, geb. d. 13. Oct. 1786, gest. d. 23. Feb. 1841«. Fordybet skriveskrift på lille, oval marmorplade indsat i afbanet granitsten. Ligger mellem stræbepillerne på skibets vestmur.

2) O. 1844 ell. 1852. »Gustav Friderich Güntzel, geb. d. 11. Iuli 1796, gest. d. 31. März 1844. — Dorothea Iohanna Güntzel, geb. Dreyer, geb. d. 25. Mai 1794, gest. d. 13. März 1852«. Fordybet skriveskrift på rektangulær marmorplade, indsat i granitsten. Oprejst, syd for vestre sydkapel.

3) O. 1845. »Anna Catharina Asmussen, födt d. 10. Aug. 1825, döde d. 30. Novbr. 1845«. Herefter vers. Fordybet skriveskrift i rektangulær marmorplade, indsat i granitsten tilhugget som ramme. Ligger ved siden af nr. 1.

4) O. 1853. »Asmus lessen, födt i Lundtoft d. 2. Iuli 1819, död sammesteds d. 9. Sept. 1853«. Herefter vers. Fordybet fraktur (navnet) og skriveskrift i rektangulær marmorplade, indsat i klassisk sandstens-stele. Står ved siden af nr. 3.

Støbejernskors. 1852. På den ene side: »Her hviler Catharina Asmussen, fød Korsholm, fød d. 25. Octbr. 1793 i Flensborg, død d. 16. Novbr. 1834 i Kliplev.

1. Cor. 13. v. 8. Kierligheden affalder aldrig. — H. K. Asmussen, fød d. 13. Octbr., død d. 30. Novbr. 1834.« På den anden side: »Ies Asmussen, Degn i Kliplev, fød d. 29. Marts 1797 i Holebül, død d. 27. Iuli 1852 i Kliplev.« Forneden på den ene side engel med nedadventt fakkell, støttende venstre albue til høj vase. Forneden på den anden side: »N. Iepsen, Flensburg«. Reliefkursiv og fraktur. Sydøstligt for koret.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Kliplev præstearkiv: Ca 1. 1607—1830. Kirkeregnskabsbog. — Ca 2. 1831—1905. Kirkeregnskabsbog. — 1700—10. Holbøl kirkebog. — *Åbenrå provstearkiv:* 1850—1918. Sager vedr. de enkelte sogne. Kliplev. — *Åbenrå amtsarkiv:* Sager til journal for Årtoft og Søgård godser samt visitorationsager fra Kliplev sogn 1855 nr. 3, 1857 nr. 42, 1863 nr. 38 og 54, 1864 nr. 10. — *Åbenrå landrådsarkiv:* I pakken V. B. 14—18. V. B. nr. 17. Die Kirche zu Klippleff. — *Søgård og Årtoft godsarkiv.* X Kirker og Skoler: 1607—1906. Kirkeregnskabsbøger fra Kliplev. — 1704—1876. Kirkesager. — Se i øvrigt arkivalier for Åbenrå provsti i almindelighed p. 1667. — Præsteindberetning ved J. Klinker 12. dec. 1808 (NM). — Chronik der Kirchengemeinde Klippleff 1900 ff. (ved embedet). — Kirkeklokkecirkulære 1918 (NM). — Museumsindberetninger af S. A. Claudi-Hansen 1910, Niels Stenfeldt (Søgård samt kirken) [mel. 1916 og —21], Poul Nørlund 1927, P. Kr. Andersen 1956—57 (istandsættelse af inventar) og Olaf Olsen 1958 (fundament af tvestårn). — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller og Erik Moltke 1956 og 1959 og Hans Henrik Olrik 1956.

Opmålinger ved Holger Mundt og Ebbe Clemmensen 1949 samt 1952—55.

Haupt I, 37 ff. — P. H. Moos: Klingpungen i Kliplev Kirke, i SJyM. 1924, p. 62. Samme: Fattigblokken i Kliplev Kirke, i SJyM. 1925, p. 88 ff. Samme: Kirkeuret i Kliplev Kirke, i SJyM. 1930—31, p. 187 f. — S. H. Zachariassen, i Den nordslesvigske Kirke II, 200 ff. — H. V. Gregersen: Det tyske gudstjenestesprog i Kliplev, i SJyM. 1955, p. 125 ff.

¹ Jfr. Diplomatarium danicum 2. rk. III, nr. 139 og 170 og Acta processus litium, 1932, p. 298. ² Jfr. H. V. Gregersen: Messe og Marked, Struer 1955, med noter p. 113. ³ LA. Åbenrå. Tønder kirkevisitatorium (aflev. fra Kiel) C VI 2, nr. 676. 1621—1800. Betr. die Kirche zu Tinglef og A. D. Jorgensen: Historiske Afhandlinger IV, 1899, p. 382; jfr. tillige Uge kirke p. 1845. ⁴ Joh. Fr. Hansens vollständiger Staatsbeschreibung des Herzogthums Schleswig, Flensburg 1770, p. 512; jfr. Arends III, 97. ⁵ Trap: Slesvig, II, 357. ⁶ Kliplev præstearkiv: Ga 2. 1831—1905. Kirkeregnskabsbog. ⁷ Sogård og Årtoft godsarkiv. X Kirker og skoler: 1704—1876. Kirkesager. ⁸ Kliplev præstearkiv: Ca 1. 1607—1830. Kirkeregnskabsbog. ⁹ Elna Møller: Tømrede klokkehuse, 1960, fig. 16, jfr. også SJyAarb. 1941, p. 191 f. ¹⁰ Tagbrædderne er sidst fornyet 1959. ¹¹ Elna Møller op. cit. p. 27. ¹² Den fuldstændige indskrift, der af en blytækker er indridset i en 23,5×58,5 cm stor blyplade, lyder: »D. K. TURM. G. B. 1436 ZU Clipleff 1636 [rettet til eller fra »1736«] geDekt 22 (?) BeSchlagen unter Regnung von Tihh, Erb Herr von Moslehn und Segar, Landt Radt 1782 vor Gezetste Obrigkeit den Herrn inspektoer Römer Herrn Passtor Klincker Iuraten Hr. Nis Claussen und Thomas lessen und Iohan Friderich Möller von EckernFördt Christen Matthiessen Bleydecker in Bül-derup Ret«. I de skriftlige kilder er der overalt skelnet nøje mellem klokkehus og tårn/kirketårn (dvs. tagrytter), hvilket også gælder tiden o. 1782, da det i indskriften ovfr. nævnte arbejde udførtes. Det er derfor lidet sandsynligt, at det her omtalte »Turin« kan være identisk med klokkehuset, selv om en indberetning fra o. 1920, på hvilket tidspunkt blypladen også stod bag alteret, meddeler, at pladen skal have siddet på en bjælke i klokkehuset. Men hvis indskriften ikke vedrører klokkehuset, der muligvis aldrig har været blytækt, må den gælde en tagrytter, og hvis dens første del med årstallet 1436 overhovedet har sin rigtighed, kan der kun være tale om skibets ttagrytter. Er dette rigtigt, så må dette »kirketårns« opførelsesår (?) i tidens løb være blevet knyttet sammen med dens middelalderlige afløser, korets tagrytter, der i så fald må have fået sit blytag fornyet 1782. Årstallet 1636, der er rettet til eller fra 1736, skulde da også gælde korets tagrytter. ¹³ Den sidste blev tilmuret 1956. ¹⁴ I arkadens vestvange ses nu kun en enkelt fals, men overhuggede sten tyder på, at mindst een fals er forsvundet. Disse false får kun mening, når de opfattes som levn af syddøren. ¹⁵ Stenstorrelse ca. 28×14×8,5 cm. ¹⁶ Et sikkert vidnesbyrd om trappens forhold til det forsvundne tårn må kunne skaffes gennem en undersøgelse af sammenstødet mellem murværket i trappehuset og tårnarkadens tilmuring, men en sådan undersøgelse hindres af en nyopsat, elektrisk målerstavle. ¹⁷ Undtagelsen er Gregers Ahlefeldt (†1617), der er gravsat i Flensburg S. Nikolaj kirke. ¹⁸ 1487 nævnes Claus Ahlefeldt sidste gang, og 1492 skrev sønnerne sig til Sogård (L. Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie, 1897—1912, I, 62 og III, 122). ¹⁹ Det østre hus derimod beboedes af broderen Joachim (der dog i sin egenskab af ærke-degn mest opholdt sig i Slesvig). Den fuldstændige deling af borggården ved en høj mur parallel med de to fløje, som kendes fra den Rantzauske tavle (se Vilh. Lorenzen: Rantzauske Borge og Herresæder i 16. Aarhundrede, 1912, p. 58) synes således ikke umiddelbart at kunne sættes i forbindelse med Jorgen og Benedicts boliger. Muren er dog et godt symbol på den ufred mellem de to Halvsøgårdes nærbeslægtede ejere en ufred, som vedligeholdtes, indtil gårdene påny samlede under een ejer 1662 (sml. II. V. Gregersen: Messe og marked, Struer 1955, p. 10 ff.). ²⁰ Åbenrå præstearkiv: 1850—1918. Sager etc. ²¹ Under Gethsemanemaleriet skimtes store, tykt malede versaler: ». . .bet ihr mit Pa-saunen . . . oret mit Psalter . . .«. ²² Kunstdenkm. Flensburg p. 159. ²³ »Under den

indvendige Restaurering af Kirken (1882), som lededes af P. Callesen fra Aabenraa som Architekt, fungerede Pastor G. Carstens. Kirkeældste vare følgende: Mathias Carstensen i Kliplev, Nis Peter Jacobsen paa Kliplevmærk, Jacob Nis Brodersen i Lundtoft, Peter Christian Hansen fra Perbøl. Malerarbejdet udførtes af R. Clausen i Aabenraa«. ²⁴ LA. Åbenrå. Holbøl kirkebog 1700—1710; jfr. SJyAarb. 1941, p. 194 f. ²⁵ Og præsten fortsætter: »Sonsten hat Sie Zum Patronen den Heiland Jesum, S. Salvator, Danice: Sanct Hielper genannt, dessen Bild grosse Wunder sol verrichtet haben. Derowegen grosse walfahrten stets dahin angestellet gewesen, auch jährlich wnterschiedl. grosse öffentl. Messen. daher wir noch daselbst 2 Jahr-Marckte iährlich haben, eins 14. Tage vor May-Tag; eins 14. Tage vor Michaelis. In einem alten Buch bei Carsten auf Kilss-Eng bei Flensburg hat Herr Nic. Jebesen Pastor in Alby in Angeln folgendes recept geschrieben gefwnden: wenn deine Bäume unfruchtbar sein, so brauche nachfolgende Salbe etc. addita erant species; Wenn aber das nicht helfen wil, so helffe der Sanct Hielper in Clipleff«. Redaktionens skylder professor ved Københavns Universitet, Peter Jørgensen, tak for læsningen.

— Muligvishartavlanda, somantaget af Sv. Zachariassen (i Den nordslesvigske Kirkep. 204) været en pendant til den sjællandske Boeslundetavle (jfr. DK. Soro p. 759) fra o. 1450, nu en af Nationalmuseets største skatte. ²⁶ Åbenrå landrådsarkiv: V. B. nr. 17. Die Kirche zu Klippleff. ²⁷ Ses på foto fra 1900 i NM. ²⁸ Åbenrå amsarkiv: sager til journal for Årtoft og Sogård godser samt visitatorialsager etc. ²⁹ Skamlerne stod tidligere på henholdsvis nordre og søndre side af alteret, og altergæsterne modtog brødet ved den nordre skammel, hvorefter de gik bag alteret og knælende modtog vinen ved den søndre skammel; jfr. bl.a. Rabsted, Tønder amt p. 1590. ³⁰ Brev af 10. okt. 1924 (NM) fra pastor-into Martha Moos, Kliplev. ³¹ Sml. f.eks. Bredsted, Kr. Husum og Klixbøl, Kr. Søndtøndern. ³² Anton Heimreich Walther: Schleswigsche Kirchen Historie, Schleswig 1683, p. 159 f. ³³ Jonas Hoyer: Bericht von dem Fürstenthum Schleswig, i O. H. Møller: Beytrage zu Civil- Kirchen- und gelehrten Geschichte der Königl. Dänisch. Stadt Flensburg, Flensburg 1707, p. 10. Pastor Samuel Nissen i Holbøl omtaler som nævnt p. 1982 S. Hjælper i sin kirkebog 1710 (jfr. note 24 og 25). ³⁴ SJyAarb. 1941, p. 185 f. ³⁵ SJyM. 1924, p. 62. ³⁶ 1841 og 1866 (note 7), 1873 (note 6). ³⁷ En lille »Uhrschlagmänlein« findes i Garding kirke (Kunstdenkm. Kr. Eiderstedt fig. 138). ³⁸ Klokken utilgængelig, men sognepræst Sv. Zachariassen har venligst stillet en del ældre amatør-fotografier til redaktionens rådighed. ³⁹ Citeret under 1841 (note 0). ⁴⁰ C. A. Jensen: Gravsten II, 39 og kat. nr. 583. ⁴¹ Samme I, 191 ff. ⁴² SJyAarb. 1889, p. 8. ⁴³ Kendt fra ældre indberetn. og en målskitse ved murmester L. Damm, Kliplev, foretaget i forbindelse med den sidste restaurering (J. nr. 2(52/59). ⁴⁴ Jfr. tilsvarende kiste med hjerte, 1079, i Roskilde Vor Frue (DK. K b h. A m t p. 93 og fig. 30).

Fig. 31. Kliplev. Klingpung 1742 (p. 1993).